

ΠΡΑΚΤΙΚΑ Α΄ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΜΕΣΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΤΟΥ ΑΘΗΝΗΣΙ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ
ΥΠΟ ΤΗΝ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΝ ΤΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ Θ. ΜΑΖΗ

ΑΙ ΑΡΑΒΙΚΑΙ ΕΞΕΓΕΡΣΕΙΣ ΚΑΙ Η ΑΝΑΔΙΑΜΟΡΦΩΣΙΣ ΤΟΥ ΑΡΑΒΟΪΣΛΑΜΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΙΩΑΝΝΟΥ Θ. ΜΑΖΗ

ΚΥΡΙΑΚΟΥ Θ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ-ΠΑΤΡΑΓΑ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ 2013

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΟΡΘΟΔΟΞΩΝ
ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ
ΤΟ ΔΕΟΝ ΚΑΙ ΤΟ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟ ΕΝΩΠΙΟΝ ΤΩΝ
ΣΥΓΧΡΟΝΩΝ ΠΡΟΚΛΗΣΕΩΝ

ΕΙΡΗΝΗ ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ

ΑΡΧΙΜ. ΑΡΙΣΤΑΡΧΟΣ ΓΚΡΕΚΑΣ

Abstract - Dr. Eirini Christinaki

We cannot speak for realistic possibilities on peace-building, unless the dialogue among the communities is governed by commonly accepted rules. Therefore, it is more than obvious that the cornerstone of a world peace construction theory could be solidly grounded in the following triptych: Dialogue, Community and Law.

The Middle East is the most durable boiling cauldron of the war, with dramatic impact on the global chart of humanity's low potentials for peace - building. The findings on the causes of the constant turbulence in the Middle East are not irrelevant to the fact that, the region was the place of birth of Judaism, Christianity and Islam and never ceased to be their meeting point. This paper strongly supports that comparative awareness of the theological background of their peoples' concept of Logos (the second component of the word "dialogue"), of their self-determination as a Community and of the way they see the commitment to their Law can reveal the room of improvement in the

Middle East peace-building efforts. We bring to surface the existence of a common code of values. Logos in Judaism is the divine speech. In Islam, logos is the outcome of the divine speech. In Christianity Logos is God himself. Logos is the Speaker. In any of the three options, God's speech has been revealed to humanity for the benefit of the whole world.

The peoples of Middle East, before the new challenges of globalization, could see the differences among the three religions as a valuable cultural heritage and not a reason for hostility and controversy. They can take advantage of this heritage and use it as a safety net against cultural assimilation. The fear of losing one's culture generates the fear for political extinction. Fear and not war is the real enemy to peace. Without the fear of losing their identity, the peoples of Middle East could proceed to dialogical, social and legislative interactions among them and create real chances to their peaceful co-existence.

The canonical institution of Orthodox Christianity, known as "the principle of ecclesiastical Oikonomia" can be used as a remarkable vehicle for exploring the land of fearless tolerance and understanding among the peoples of the three Abrahamic religions. International public opinion seems to appreciate the initiatives of the Eastern Orthodox Churches within the dialogue of the three religious communities on the issue of peace. However, the benefits of upgrading their bridging role in peace - building are not always visible, especially to politicians who pass by the charm of pious humanism and ignore its positive transformative power on prejudice and hatred.

Abstract - Archimandrite Aristarchos Gkrekas

The overarching principle behind Judaism, Christianity and Islam is love, which constitutes the cornerstone of peace building. However, peace-building approaches that account only for political, military and economic concerns, may not offer long-term efficacy, unless they also embrace deeper sentiments of all parties involved, including the behaviors of religious people, and even pertinent symbolic aspects.

In this context, establishment of democracy is instrumental for protecting the freedom of communities and groups with diverse faith, the equality of citizens, as well as the recognition of religious and cultural pluralism – the pillars of a liberal society. Politicians along with religious leaders are key actors in these communities, and can thus

lead reforms in the emerging political culture of the Middle East, by jointly capitalizing on religion, the media, popular culture, education, social media and international conferences.

The orthodox churches and theologies in particular, are well seasoned to contribute the best of their tradition toward a peaceful international society of the 21st century by leveraging their theological and moral foundations. Conflicts in the 21st century are difficult to designate as purely religious or as originating from conflicts of interest. In this era of globalization marked by the lack of prevailing ideologies and perpetual geopolitical upheavals, there is fertile ground for people to return to their religious values. Such a return stems from the need of people for spiritual food. Indeed, history itself corroborates that almost all wars bearing the stamp of religion, are based also on political and economic interests, territorial disputes, as well as ethnic and racial differences.

Religions and cultures are the protagonists of global developments, because they can affect the faith of masses in their pursuit of peaceful coexistence. Key to this end are the religious leaders, who believe in dialogue and leverage religion to build bridges. Religion can contribute to humanitarian issues, including the rehabilitation of refugees, health issues in sensitive geographical areas, and environmental challenges.

Ecumenical Patriarch Bartholomew is the spiritual leader of millions of Orthodox Christians worldwide. The Ecumenical Patriarchate strongly advocates our obligation to reconcile with those who are different from us. To better approach each other, as well as cross-fertilize symbols, priorities, and the way of thinking of “others,” it urged people involved in violent conflicts to lay down their arms towards peace and mutual respect for all mankind, which nowadays becomes more critical than ever.

Keywords: Eastern Orthodox Churches, Abrahamic religions, tailor-made religion, peace-building, Logos, Community, Law, Middle East, peace, culture.

Περίληψις

Οί επίκαιρες καί πυκνές δράσεις τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἡγετῶν τῶν Πατριαρχείων καὶ Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας ἐπιβεβαιώνουν ἐπαγωγικῶς

τὸν θετικὸν τοῦ ρόλου στὴν οἰκοδόμησι τῆς εἰρήνης στὴν Μέση Ἀνατολή. Τὸ θεολογικὸ ὑπόβαθρον καὶ ἡ συγκριτικὴ δεοντολογία τῶν τριῶν ἀβρααμικῶν θρησκειῶν, ἰδιαίτερα ὑπὸ τὸ πρῶσιμα τριῶν θεολογικῶν ἐννοιῶν, τοῦ Λόγου (καὶ κατ' ἐπέκτασιν τοῦ διαλόγου), τῆς Κοινότητος καὶ τοῦ Δικαίου ἀναδεικνύουν τὶς ὀρθόδοξες Ἐκκλησίες σὲ ἰδανικὸ διάμεσον καὶ καλόπιστον συνομιλητὴ τῶν κρατῶν καὶ τῶν λαῶν τῆς περιοχῆς.

Λέξεις - Κλειδιά: Ἐκκλησία, Πατριαρχεῖα, Ὁρθοδοξία, Ἰσλάμ, Ἰουδαϊσμός, θρησκείες, Μέση Ἀνατολή, εἰρήνη, ἀσφάλεια, συγκριτικὴ δεοντολογία, Λόγος, Κοινότητα, Δίκαιο.

Προοίμιον

Ἄν οἱ περασμένοι αἰῶνες χαρακτηρίσθηκαν ἀπὸ τεράστιες ἀνισότητες στοὺς τομεῖς τῆς κοινωνικῆς διαστρωματώσεως, τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς ἐπιστήμης, τὸ κριτήριον τῶν ἀνισοτήτων τοῦ 21ου αἰ. θὰ εἶναι, κατὰ τὴ γνώμη μου, ἡ ταχύτητα τῶν συμβάντων. Ὅπως καὶ ἄλλα τινά, ἔτσι καὶ ὁ πόλεμος καὶ ἡ εἰρήνη ἔχουν ἐπηρεασθεῖ ἀπὸ τὴ νέα τάση, τὴν ἐκ τῆς Δύσεως ὀρρωμένην, τὴν ὁποία σχηματικῶς ὀνομάζω «ὑπεραπλουστευση χάριν τῆς ταχύτητος». Στὴν παροῦσα εἰσήγησιν θὰ προσπαθῆσω νὰ μὴ διολισθῆσω καὶ ἐγὼ σὲ ὑπεραπλουστεύσεις, κατὰ τὴν ταχεῖα πλοήγησιν ἀνάμεσα σὲ πληροφορίες πού διαθέτουν ὄγκο ὑπερωκεανείου. Διότι, νομίζω πὼς ὅλοι θὰ συμφωνήσουμε σὲ αὐτό, δὲν ὑπάρχουν μεγαλύτεροι, βαθύτεροι καὶ πιδὸ ἀνεξερευνήτοι ὠκεανοὶ ἀπὸ τὶς θρησκείες, μολονότι, συγχωρήστε μου τὸ χιοῦμορ, μπροστὰ στὴν Αἰωνιότητα οἱ θρησκείες δὲν εἶναι παρὰ μικρὸς κουταλιᾶς ἀγαπημένων γεύσεων τοῦ Θεοῦ.

Ξεκινᾶμε τὸ ταξίδι ἀπὸ τὰ ἀνοικτὰ ὕδατα τῆς Pax Romana, τότε πού κατὰ τὴ συνθηκολόγησιν τοῦ ἑβραϊκοῦ ἔθνους ἐνώπιον τοῦ Καίσαρος ἡ ρῆσις τοῦ Ἡρακλείτου: «Πόλεμος πάντων μὲν πατήρ ἐστι, πάντων δὲ βασιλεὺς, καὶ τοὺς μὲν θεοὺς ἔδειξε»¹, ἐν εἴδει ἱστορικοῦ νόμου γνώρισεν μιὰ ἠχηρὴ ἐξαίρεσις. Μόνον αὐτὸ ἀπὸ ὅλα τὰ κατακτημένα ἔθνη ἀπαλλάχθηκε ἀπὸ τὴν ὑποχρέωσιν προσφορᾶς θυσίας στὸν Καπιτώλιον Δία². Λίγο ἀργότερα οἱ μαθητὲς ἐνὸς Σταυ-

1. Heraclitus Phil., *Fragments, Die Fragmente der Vorsokratiker*, vol. 1, 6th edn., Ed. H. Diels - W. Kranz, ἐκδ. Weidmann, Berlin 1951 (repr. 1966), Fragment 53, line 1.

2. Ἀ. Μαρίνου, *Ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία*, Ἀθήναι 1972, σελ. 24.

ρωθέντος Ναζωραίου, κάνουν χρήση αυτού του προνομίου και διαδίδουν τὸ Εὐαγγέλιό Του στοὺς κόλπους τῆς Αὐτοκρατορίας³. Ἀνατολικότερα, προϊσλαμιαῖοι πληθυσμοί, ἀναπτύσσουν ἴδιους νομικοὺς θεσμούς, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὸν 7ο αἰ. θὰ ἀφομοιωθοῦν σχεδὸν ἀπαράλλακτοι ἀπὸ τὸ ἰσλάμ⁴. Ὁ πόλεμος στὰ ἱερὰ κείμενα τοῦ ἀρχαίου Ἰσραήλ, ἂν καὶ γέννημα τῆς κακίας τῶν ἀνθρώπων, κατὰ τοὺς προφῆτες Μιχαία καὶ Ἡσαΐα⁵ δὲν θὰ κατορθώσει νὰ ματαιώσει τὸ θεῖο σχέδιο γιὰ τὴν ἐπίτευξη τῆς παγκόσμιας εἰρήνης⁶. Ἀλλὰ καὶ ὁ βυζαντινὸς χριστιανισμὸς θεᾶται τὸν πόλεμο ὡς δεινὸ, τὴν ἥττα ὡς θεϊκὴ παιδαγωγικὴ τιμωρία, τὴν εἰρήνη ὡς ἱερὴ ἐγκόσμια ἀποστολή⁷. Μὲ ἱεραποστολικὲς ἐξορμήσεις στὰ βάρβαρα ἔθνη, ἡ Ἐκκλησία κομίζει τὴν ἐλαία τῆς εἰρήνης σὲ ἄγονες πνευματικῶς

3. Περισσότερα γιὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ ρωμαϊκοῦ νομικοῦ περιβάλλοντος, τὰ ὁποῖα εὐνόησαν τὴν ἐξάπλωση τοῦ χριστιανισμοῦ, βλ. Εἰρ. Χριστινάκη - Γλάρου, *Τὸ δίκαιο τῶν ἱερῶν πραγμάτων τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας*, ἔκδ. Ἡρόδοτος, Ἀθήνα 2013, σελ. 81 επ.

4. Βλ. ad hoc μελέτη Κυρ. Θ. Νικολάου - Πατραγᾶ, *Εἰσηγήσεις προϊσλαμιαίων ἀραβικῶν θεσμῶν*, [Islamica, Arabica et Turcica III], ἔκδ. Ἡρόδοτος, Ἀθήνα 2011.

5. Μιχ. 4:2-3: «πορεύονται ἔθνη πολλὰ καὶ ἐροῦσι· δεῦτε, ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος Κυρίου καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ, καὶ δεῖξουσιν ἡμῖν τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, καὶ πορευσόμεθα ἐν ταῖς τρίβουσιν αὐτοῦ· ὅτι ἐκ Σιών ἐξελεύσεται νόμος καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ. καὶ κρινεῖ ἀνὰ μέσον λαῶν πολλῶν καὶ ἐξελέγξει ἔθνη ἰσχυρὰ ἕως εἰς μακρὰν, καὶ κατακόψουσι τὰς ρομφαίας αὐτῶν εἰς ἄροτρα καὶ τὰ δόρατα αὐτῶν εἰς δρέπανα, καὶ οὐκέτι μὴ ἀντάρη ἔθνος ἐπ' ἔθνος ρομφαίαν, καὶ οὐκέτι μὴ μάθωσι πολεμεῖν», Ἡσ. 32:17: «καὶ ἔσται τὰ ἔργα τῆς δικαιοσύνης εἰρήνη, καὶ κρατήσῃ ἡ δικαιοσύνη ἀνάπαυσιν, καὶ πεποιθότες ἕως τοῦ αἰῶνος».

6. Γιὰ τὸν πόλεμο καὶ τὴν ἔννοια τοῦ ἱεροῦ πολέμου στὸ ἀρχαῖο Ἰσραήλ, βλ. τὴν ἀξεπέραστη μελέτη τοῦ Gerhard Von Rad's ὑπὸ τὸν τίτλο *Holy War in Ancient Israel*, Ollenberger 1991, μὲ ἐξαντλητικὴ βιβλιογραφία μέχρι τὸ 1991, καὶ γιὰ περαιτέρω βιβλιογραφία ἀπὸ τὸ 1991 μέχρι τὸ 2012 βλ. Ch. Trimm, "Recent Research on Warfare in the Old Testament", *Currents in Biblical Research* 10 (2012) 171-216.

7. Βλ. μεταξὺ ἄλλων ad hoc Τιμ.Τόμ. τοῦ G. T. Dennis, μὲ τίτλο *Peace and War in Byzantium: Essays in Honor of George T. Dennis*, S. J., Catholic University of American Press, 1995, ποὺ ἐξέδωσαν οἱ T. S. Miller καὶ J. Nesbit. Πρβλ. καὶ χαρακτηριστικὴ σύντομη μελέτη τοῦ Κ. Πιτσάκη, «Ἀντίσταση κατὰ τῆς ἐξουσίας καὶ ἐπανάσταση στὸ Βυζάντιο: Ἡ θέση τοῦ δικαίου τῆς Ἐκκλησίας», εἰς *Ἀμφισβήτηση τῆς ἐξουσίας*, ἔκδ. Ἐθνικὸν Ἴδρυμα Ἑρευνῶν, Ἀθήνα, 2003, σελ. 49-65.

γαίες⁸. Ὡς ἀντίρροπος δύναμη, τὸ γκεχάντ⁹, ὁ ἱερός πόλεμος, χεϊμάρως ρέων στὴν κοίτη τοῦ ἰσλάμ φέρει στὶς τάφρους τῶν συνόρων τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ τὴν ἀραβομουσουλμανικὴ πλημμυρίδα.

Ἀπὸ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους μέχρι καὶ σήμερα, στὴν ἀνατολικὴ λεκάνη τῆς Μεσογείου καὶ τὴ Μέση Ἀνατολή, ὁ ἰουδαϊσμός, ὁ χριστιανισμὸς καὶ τὸ ἰσλάμ ἀφωμοίωσαν τοὺς εἰδωλολατρικοὺς πληθυσμοὺς καὶ μέχρι καὶ σήμερα διατηροῦν τὴν πλέον παραδοσιαρχικὴ τους μορφή. Τὸ θεολογικὸ ὑπόβαθρο καὶ τῶν τριῶν θρησκειῶν ἀποτελεῖ ἔγκυρο κριτήριον κατὰ τὴ συγκριτικὴ θεώρηση τῶν ἀποστάσεων ποὺ ἡ κάθε πλευρὰ τηρεῖ μεταξὺ δέοντος καὶ πραγματικοῦ στὴν οἰκοδόμησι τῆς εἰρήνης.

I. Θεολογικὸ ὑπόβαθρο καὶ συγκριτικὴ δεοντολογία τῆς οἰκοδομήσεως τῆς Εἰρήνης τῶν τριῶν ἀβρααμικῶν θρησκειῶν

Κατ' ἀρχὴν, μιὰ εἰρηνευτικὴ προσπάθεια ἀπαιτεῖ γνῶσι καὶ ἐποικοδομητικὴ διαχείριση τῶν ἐκατέρωθεν ἀντιλήψεων ὅσον ἀφορᾷ τὸν Διάλογο, τὴν Κοινότητα καὶ τὸ Δίκαιο. Ἡ θεολογικὴ προσέγγιση τοῦ Λόγου καὶ κατ' ἐπέκτασιν τοῦ διαλόγου, τῆς Κοινότητος καὶ τοῦ Δικαίου εἶναι ἐξαιρετικὰ διαφωτιστικὴ γιὰ τίς διαφορετικὰς εἰρηνευτικὰς δεοντολογίας ποὺ ἀναπτύσσουν τὰ μέρη. Τοῦτο διότι:

α'. Ἡ θεολογία τοῦ λόγου βοηθεῖ στὴν κατανόηση τῶν σημασιολογικῶν ὁρίων ποὺ θέτει ἡ κάθε πλευρὰ κατὰ τὴν χρῆσι τῆς διαμε-

8. Βλ. ἐνδεικτικῶς, Ἀναστάσιου Ἀρχιεπ. Τυράνων καὶ πάσης Ἀλβανίας [Γιαννουλάτου], *Ἔως ἐσχάτου τῆς γῆς*, ἔκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία, Ἀθήνα 2009, σελ. 83 - 151. Πρβλ. τὸν συλλογικὸ τόμο ὑπὸ τὸν τίτλο *Κύριλλος καὶ Μεθόδιος, Παρακαταθήκες πολιτισμοῦ*, ἐπιμ. Κ. Νιχωρίτη, *Πρακτικὰ Διεθνῶς Συνεδρίου*: «Ἡ πολιτισμικὴ κληρονομία τοῦ ἔργου τῶν ἁγίων Κυρίλλου καὶ Μεθόδιου ὡς παράγοντας ἐνότητος τῶν λαῶν τῆς Ν.Ἀ. Εὐρώπης, (Ἀμύνταιο 20-21 Μαΐου 2010)», *passim* καὶ ἰδία σελ. 263-282.

9. Βλ. Ἰ.Θ. Μάξη - Κυριακοῦ Θ. Νικολάου - Πατραγᾶ, «Αἱ δικαϊκὰ προϋποθέσεις κηρύξεως τοῦ γκεχάντ. Ἡ ἀπόλυτος ἐξουσία τοῦ Χαλίφου», *Ἐφημερίδα Διοικητικοῦ Δικαίου* 2012 (3) 382-386, ὅπου τονίζεται ὅτι στὸ ἰσλάμ, ἡ ἐξουσία κηρύξεως ἱεροῦ πολέμου ἔχει δοθεῖ ἀποκλειστικῶς στὸν Χαλίφη. Ὅσον ἀφορᾷ τὴ συγκριτικὴ θεώρηση τῆς ἔννοιαι τοῦ ἱεροῦ πολέμου στὴ δυτικὴ κουλτούρα καὶ στὶς ἰσλαμικὰς παραδόσεις, βλ. μεταξὺ ἄλλων J. T. Johnson, *The Holy War idea in western and islamic traditions*, ἔκδ. Penn State University Press, 1997, ὅπου ἀφθονὴ βιβλιογραφία.

σολαβητικῆς ἢ διαπραγματευτικῆς ἢ συνθηκολογικῆς γλώσσας (γίνεται κατανοητὸ ὅτι ἡ ἴδια διατύπωση, π.χ. ἡ λέξις ἐπιείκεια λαμβάνει ἄλλη σημασία ὅταν χρησιμοποιεῖται ἀπὸ ἕναν μουσουλμᾶνο καὶ ἄλλη ὅταν χρησιμοποιεῖται ἀπὸ ἕναν χριστιανό). Ἐπίσης, ἡ θεολογία τοῦ λόγου παρέχει μιὰ ρεαλιστικὴ πρόβλεψη ὅσον ἀφορᾷ τὴ δυνατότητα καὶ τὸν ἀπαιτούμενο χρόνο γιὰ τὴν υἰοθέτηση μιᾶς κοινῆς ἢ ἔστω συγκλίνουσας ἐννοιολογικῆς ἀποχρώσεως κατὰ τὴ διατύπωση ἐκατέρωθεν ἀποδεκτῶν ἀρχῶν.

β'. Ἡ θεολογία τῆς κοινότητος ἐπιδρᾷ καίρια στὴ μεταβλητότητα τῆς συλλογικῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ βαθμοῦ ἀφοσιώσεως στὰ παραδοσιακὰ τῆς συλλογιστικῆς κάθε πλευρᾶς, ὥστε νὰ καθίστανται ὄρατὰ τὰ πραγματικὰ περιθώρια εἰρηνικῆς διευθετήσεως τῶν μεταξὺ τους διαφορῶν καθ' ἐκάστην δεδομένη στιγμή.

γ'. Ἡ θεολογία τοῦ δικαίου ὑποδεικνύει ἀφ' ἑνὸς τὰ "ὄρια ταχύτητος" ἐκάστης πλευρᾶς, ἀφ' ἑνὸς σὲ ζητήματα ἐσωτερικῆς ὀργανώσεως καὶ τάξεως καὶ τῶν ἐπιτροπῶν ἀναθεωρήσεως τους καὶ ἀφ' ἑτέρου τίς ρεαλιστικὲς δυνατότητες μεταρρυθμιστικῆς νομικῆς τους παραγωγῆς.

Παραλλήλως, τὸ νέο δόγμα, τῆς "ὑπεραπλουστεύσεως χάριν τῆς ταχύτητος" ἐκβλαστάνον στὸν δυτικὸ προτεσταντικὸ κόσμο, ἐξαπλώνεται ὄλο καὶ περισσότερο πρὸς ἀνατολάς, καθὼς διανύουμε τὴ μετὰ τὴν μετανεωτερικότητα ἔκχυλο καὶ ἀπεριεῖχιστη, ἀπέναντι στὰ στεγανὰ τῶν ἐθνικῶν κρατῶν, ἐποχὴ τῆς παγκοσμιοποιημένης ἀγορᾶς. Παραλλήλως, μὲ τὴν ἐπικυριαρχία τῆς τραπεζικῆς ἐπὶ τῆς πραγματικῆς οἰκονομίας, ἀναφύεται καὶ προωθεῖται μὲ γοργότατους ρυθμοὺς ἢ tailor-made θρησκεία, ποὺ ἐπιτρέπει στὸ ὑποκείμενο νὰ συγχρωτίζεται σὲ περισσότερα κοινωνικοθρησκευτικὰ περιβάλλοντα, ὥστε νὰ διεισδύει σὲ μεγαλύτερα καὶ περισσότερα δίκτυα¹⁰. Παρ' ὅλον ποὺ τὸ ὑποκείμενο δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶναι τυπικὸ μέλος ἐνὸς κοινοτικοῦ θρησκευτικοῦ σώματος, ἀκολουθεῖ ἕνα ἐξατομικευμένο μοντέλο θρησκευτικῆς συμπεριφορᾶς¹¹. Ἡ πνευματικότητά του προορίζεται ἀποκλειστικῶς γιὰ ἰδί-

10. Ὁ θρησκευτικὸς ἀτομικισμὸς ἔχει τίς ἀπαρχές του στὴν προτεσταντικὴ Δύση. Βλ. χαρακτηριστικῶς C. Smidt - J. Penning, *Religious Individualism, Religious Relativism, and Reformed Identity among Christian Reformed Church Members at the Turn of the Millennium*, Εἰσήγησις στὸ Συνέδριον ποὺ ὀργάνωσε ἡ International Society for the Study of Reformed Communities (Princeton, New Jersey, 9 /7/2006), <http://www.calvin.edu/henry/ISSRC/Conferences/Papers/smidt-penning06.pdf>

11. Ἡ ἐπίσημανση τοῦ H. Butterfield ἔχει στὶς ἡμέρες μας ἐπιβεβαιωθεῖ ὄχι μόνον

αν ανάλωση και στερείται έκστατικότητας, καθώς τὸ ὑποκείμενο δὲν ἐξ-ἴσεται, δὲν ἴσεται δηλαδὴ ἐκτὸς ἑαυτοῦ καὶ πρὸς τὸν ἄλλον, ἀλλὰ ἀκολουθεῖ τὴν ἀντίστροφη πορεία τῆς χριστομύμητης σωτηριολογίας: "δύναται μόνον ἑαυτὸν σῶσαι" καὶ κανέναν ἄλλο¹². Μιὰ τέτοια θρησκευτικότητα γεννᾶται καὶ ἐκπνέει ἐντὸς τῆς περιορισμένης ιδιωτικῆς σφαίρας δράσεως τοῦ προσώπου καθὼς δὲν κοινοποιεῖται ὡς πρόταση πρὸς τοὺς ἄλλους, οὔτε ἀκόμη καὶ ὡς ἀλεκτικό ἢ ὑπαινικτικό πρότυπο πρὸς μύμησιν, καθ' ὅτι στὶς δυτικὲς κοινωνίες γιὰ τὴν οἰκοδόμησι τῆς κοινωνικῆς εἰρήνης ἐπαρκεῖ τὸ συλλογικὸ ἀξιολογικὸ ἰδεῶδες τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ὁ ὁποῖος ὡς οὐμάνιστικὸ σύστημα ἀκολουθεῖ τὴν τρέχουσα κοινωνικὴ ἠθική. Αὐτὸς εἶναι λοιπὸν ὁ νέος θεὸς τῆς παγκοσμιοποιημένης γῆς, ὁ θεὸς ποὺ γέννησε ὁ πόλεμος τῶν ἀγορῶν κατὰ τῶν λαῶν. Ὁ θεὸς αὐτὸς δὲν ἔχει ἴδιον Λόγο, δὲν ἠγεῖται κάποιας κοινότητος, καὶ δὲν ἐντέλλεται ἀναλλοιώτους δικαίκοις κανόνες καθὼς ἡ ὀρθοπραξία τῆς προσωπικῆς θρησκείας ἔχει αὐτοφυῆ θεμελίωση, ἡ ὁποία μόνον περιλεκτικῶς βασιζέται στὴν ὅποια ἀξιολογικὴ ἑτεροαναφορὰ. Τὸ νέο τοπίο ἀπαρτίζεται ἀπὸ κλωνοποιημένους ἀντικατοπτρισμοὺς τῆς ἀξιολογίας τῶν κλασικῶν θρησκειῶν. Ὁ θεὸς εἶναι πλέον ὁ νοῦς ἐκάστου τῶν ἀνθρώπων, ὁ εἰσερχόμενος στὸ δωμάτιο τῶν πολλαπλῶν κατόπτρων καὶ τῶν πολλαπλῶν εἰδώλων, ἀνικάνων νὰ συσσωματωθῶν ὑπὸ ἐνιαία μορφή. Ἡ μορφολογικὴ ἀλλοίωση τῆς εὐσεβείας, ὥστε αὐτὴ νὰ μπορεῖ νὰ ἀνταποκρίνεται στὴν καθημερινότητα τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου καὶ τὴν σχεδὸν μονιστικὴ ἀντιμετώπισή του ὡς παραγωγικῆς μονάδος, ἔχει βαθύχρωμες ἐπιδράσεις στὸν πυρῆνα τῆς κάθε μιᾶς θρησκείας, διότι τὴν ἐμποτίζει μὲ γήινα χρώματα, ὅπως ἡ φολκλορικὴ κουλτούρα, ὁ πατριωτικὸς εὐσεβισμὸς, ἡ ἐκκοσμίκευση καὶ ἡ ἐμπροευματοποίηση. Ἄν καὶ τὰ χρώματα αὐτὰ δημιουργοῦν ἐντονες μεταξὺ τους ἀντιθέσεις, τὸ συνθετικὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἓνα: ἡ ἀπο-

στὶς προτεσταντικὲς κοινωνίες, ἀλλὰ καὶ σὲ χώρες, ὅπου ἡ πλειονότης τῶν πολιτῶν ἔχει λάβει τὸ ὀρθόδοξο ἢ τὸ ρωμαιοκαθολικὸ βάπτισμα. Βλ. H. Butterfield, «Reflections on Religion and Modern Individualism», *Journal of the History of Ideas* 22 (1961) 33-46. Γιὰ τὴν ἐξέλιξη ἀπὸ τὴν ιδρυματικὴ μορφή τῆς θρησκείας στὴν ιδιωτικὴ θρησκευτικότητα βλ. A. Tergel, *Church and Society in the Modern Age*, μτφρ. στὴν ἀγγλικὴ C. McKay, [Acta Universitatis Upsaliensis: Uppsala Studies in Social Ethics, Vol. 17], Uppsala University Press, Stockholm 1995.

12. Κατὰ τὴν διήγησι τοῦ Εὐαγγελίου, οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ Γραμματεῖς ἀντιμετωπίζουν μὲ εἰρωνεία τὸ θέαμα τοῦ Ἐσταυρωμένου καὶ σχολιάζουν: «ἄλλους ἔσωσεν, ἑαυτὸν οὐ δύναται σῶσαι» (Ματθ. 27:41-42).

πνευματοποίηση. Ἡ εὐσέβεια, ἀπεκδύεται τὸ διάφανο ἔνδυμα τῆς ἐσωτερικῆς πνευματικότητας, τὸ μόνον ποῦ ἐπιτρέπει τὴν μεταφυσικὴ θέαση. Χωρὶς μυστικισμό, ὁποιαδήποτε συσσωμάτωση θρησκευομένων ὑποκειμένων ὑπόκειται στὸν νόμο τῆς φθορᾶς, καθὼς μεταποιεῖται σὲ σάρκα δίχως ζωοποιὸ πνεῦμα. Ἡ Δύση ἀποποιήθηκε τὸν χριστιανικὸ μυστικισμό, ὁ ὁποῖος δὲν δύναται νὰ παρεπιδημήσει ταχύτατους ρυθμοὺς ζωῆς ποῦ ἐπιβάλλουν τὰ ἐκκοσμικευμένα πρότυπα, ὥστε ὁ Νίτσε νὰ ὀμιλεῖ γιὰ τὸν θάνατο τοῦ Θεοῦ, τοῦλάχιστον ὅπως τὸν ἐννοοῦν οἱ παραδοσιακὲς θρησκείες. Ἀντιθέτως, στὶς κοινωνίες τῆς ἀνατολικῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου καὶ τῆς Μέσης Ἀνατολῆς, ὅπου εὐδοκμεῖ ἡ "ὀρθόδοξος εὐσέβεια" τῶν τριῶν μεγάλων μονοθεϊστικῶν θρησκειῶν, διαδραματίζονται ἀκόμη βαρύνοντα ρόλο στὴν μεταξύ τους συννεόηση ὁ Θεῖος Λόγος, ἡ Ὁμοδόξος Κοινότης καὶ τὸ Θεῖον Δίκαιον.

Διαγραμματικὰ ἐπισημαίνω. Στὸν ἰουδαϊσμό ὁ Θεὸς εἶναι ὁ Ὄν, καὶ ὁ λόγος του εἶναι δύναμη δημιουργικὴ, τιμωρητικὴ, ἀποκαταστατικὴ, σωτηριώδης. Στὸν χριστιανισμό ὁ Λόγος εἶναι Πρόσωπο, ποῦ δημιουργεῖ, τιμωρεῖ, ἀποκαθιστᾷ καὶ σφῆζει. Στὸ ἰσλάμ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀντικείμενο ἱερό, τὸ Οὐράνιο Βιβλίον, κριτήριον τιμωρίας, ἀποκαταστάσεως καὶ σωτηρίας.

Στὸν ἰουδαϊσμό ἡ κοινότης βασίζεται στὴν ἔννοια τοῦ φυλετισμοῦ. Ὁ Ἰσραὴλ εἶναι ὁ περιούσιος λαὸς ἐντὸς τῆς ἀνθρωπότητας. Στὸ ἰσλάμ, ἀντιθέτως ἡ κοινότητα βασίζεται στὴν ἔννοια τοῦ πανισλαμισμού, καθὼς ἡ ὅμα εἶναι σύνολη ἡ ἀνθρωπότητα. Ὅλοι γεννῶνται μὸς, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ φυλετικὴ τους καταγωγή καὶ τὴν πατρογονικὴ τους θρησκεία, καὶ θὰ πρέπει νὰ ἀσπασθοῦν τὸ ἰσλάμ ὅταν καὶ ἐφ' ὅσον τοὺς ἀποκαλυφθεῖ ἡ ἀλήθεια καὶ βρεθοῦν ἀντιμέτωποι μὲ τὸ κάλεσμα τοῦ Θεοῦ. Καὶ οἱ δύο θεωρήσεις εἶναι στατικές. Στὸν χριστιανισμό ἡ κοινότητα εἶναι ἡ Ἐκκλησία, ἡ ὁποία κινεῖται ἐντὸς τοῦ κόσμου χωρὶς νὰ ἀνήκει στὸν κόσμον, ἐναγκαλιζομένη ὅλη τὴν Κτίση.

Στὸ ἰσλάμ ἡ οἰκουμενικότητα εἶναι ἓνα διαρκὲς παρόν. Εἶναι ἡ σταδιακὰ ἐγκοσμῶς ἐξαπλούμενη θέαση τῆς αἰωνίως καὶ ἀναλλοιώτως παροντικῆς καὶ ἀεὶ ὑφισταμένης μόνης πραγματικότητος, σκιωδῶς φανερουμένης ὑπὸ τὸ ἔνδυμα τῶν δύο προηγηθεισῶν ἀβρααμικῶν θρησκειῶν καὶ πλήρως ἀποκαλυφθείσης στὸν προφήτη Μωάμεθ.

Στὸν χριστιανισμό ἡ οἰκουμενικότητα δὲν εἶναι σταδιακὴ θέαση τοῦ ὑπάρχοντος, ἀλλὰ προοδευτικὴ πρόσληψη ὅλης τῆς κτίσεως ἀπὸ τὴν αὔξηση τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν ἐσχατολογικὴ της πορεία. Ἐνῶ στὸ ἰσλάμ τὸ πνευματικὸ παρόν εἶναι μιὰ ὑπεριστορικὴ

ἀκίνητη θεαρχία, ἡ ὁποία κινεῖ τὴν ἱστορία πρὸς τὸ τέλος της, στὸν χριστιανισμό τὸ παρὸν εἶναι τὸ ἀεὶ κινούμενον ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου.

Ὁ ἰουδαϊσμός θεωρεῖ τὴν οἰκουμενικότητα ὡς ἱστορική ἐπιβίωση καὶ αὔξηση τοῦ ἱεροῦ ἔθνους, τὸ ὁποῖον ταυτίζει μὲ τὴ σωθησομένη κατὰ τὴν ἔλευση τοῦ Μεσσίου ἀνθρωπότητα. Μέσω τῆς σωτηρίας τοῦ ἑβραϊκοῦ ἔθνους θὰ διασωθεῖ τὸ ἐσχατολογικὸ ἰδεώδες τῆς οἰκουμένης. Τότε, κατὰ τὰ ἔσχατα δηλαδή, ὁ ἰουδαϊκὸς Νόμος θὰ ὑποκατασταθεῖ ἀπὸ τὴν ἀγιότητα τοῦ μελλοντικοῦ κόσμου, τὴν ἀπορρέουσα ἀπὸ τὴν ἄμεση γνώση καὶ ὑποταγὴ τῆς κτίσεως στὸν Ἕνα Θεό.

Στὸ δίκαιο τοῦ χριστιανισμοῦ ἡ τελολογικὴ ἀναφορά, ἂν καὶ ἐσχατολογικὴ, ἔχει σαφεῖς στοχοθεσίες στὴν εἰρηνικὴ συνύπαρξη καὶ ἀνοχὴ τοῦ διαφορετικοῦ μέχρι τὴν συνάντηση μὲ τὸν Κριτὴ Χριστό, ὅταν ἔλθει «ἐν δόξῃ», «κρίνων ζῶντας καὶ νεκρούς», τὸν καθένα ἀνάλογα μὲ τὸν νόμο τῆς συνειδήσεώς του. Οἱ κανόνες τῆς Ἐκκλησίας εἶναι δεσμευτικοὶ μόνον γιὰ τὰ μέλη της καὶ ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι ἐκ τοῦ κόσμου τούτου.

Στὸ παραδοσιαρχικὸ ἰσλάμ τὸ δίκαιον ἀποτελεῖ ἀμετάβλητο καὶ καθολικὸ κριτήριον γιὰ τοὺς μόσλεμ, εἴτε αὐτοὶ ὄντας ἐν ζωῇ εἶχαν ἀσπασθεῖ τὴν θρησκεία τοῦ προφήτου εἴτε ὄχι.

Οἱ ὀρθόδοξες Ἐκκλησίες ἐν μέσω τοῦ ἀραβοισραηλιτικοῦ μίσους μποροῦν νὰ συνομιλοῦν καὶ μὲ τὶς δύο πλευρὲς χωρὶς ἀνάλογες ἐντάσεις, διότι:

α΄. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Ὀρθοδοξίας ὁ Χριστός, ὡς Θεὸς Λόγος, εἶναι πρόσωπο, κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας. Ὡς κεφαλὴ τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας, κινεῖ βουλευτικῶς τὸ Σῶμα πρὸς τὸν ἀγαπητικὸ ἐναγκαλισμὸ της μὲ τοὺς ἐκτὸς Ἐκκλησίας, χωρὶς νὰ ὑπάρχει κίνδυνος ἀφομοιώσεως ἢ συγκαταμείξεως αὐτῆς, καθὼς ἡ Ἐκκλησία δὲν ἔχει ὑποστατικὴ αὐτοτέλεια ἀλλὰ πάντοτε θὰ εἶναι ὄντολογικῶς συνδεδεμένη μὲ τὴν κεφαλὴ Της. Ἡ διπλῆ ἱερότητα τῶν Ἁγίων Τόπων ὡς τόπου τῆς Βίβλου (Π.Δ.) καὶ τόπου τοῦ Εὐαγγελίου (Κ.Δ.), ἀλλὰ καὶ ὡς τόπου ἐλεύσεως τοῦ Μεσσίου ἔχει ἤδη ἐπισημανθεῖ ἀπὸ τὸν Lesourd (1970) καὶ ἔχει ἀναγνωρισθεῖ σὲ ἰσραηλιτικὰ νομοθετικὰ κείμενα¹³. Τὸ πολιτικὸ ἰσλάμ θεᾶται στὸ πρόσω-

13. Βλ. Ἐ. Χριστινάκη-Γλάρου, «Ἡ θεμελιώδης Συμφωνία τοῦ Κράτους τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τοῦ Βατικανοῦ», *Νέα Σιών* 85 (1993) 243-280, ἐδῶ: 257-258, P. Lesourd, *Les mystères d' Israel*, ἔκδ. France empire, 1970, σελ. 79.

πο τοῦ Χριστοῦ τὸν προφήτη ποὺ θὰ κυβερνήσει σύμπασα τὴ γῆ πρὸ τῆς συντελείας. Συνεπῶς, οἱ χριστεπώνυμες ἀρχές τῆς εἰρήνης καὶ τῆς συμφιλίωσης, ἀπὸ διαφορετικὲς ἀφητηρίες, μποροῦν νὰ προσεγγίσουν τὴν ἐσχατολογία καὶ τῶν δύο πόλων. Ὡστόσο, ὁ μελλοντολογικὸς μεσσιανισμὸς τῆς ἐβραϊκῆς πίστεως καθιστᾷ οὐτοπικὴ τὴν καθολικὴν πραγμάτωση τῆς εἰρήνης πρὸ τῆς ιστορικῆς ἐλεύσεως τοῦ Μεσσοῦ. Τὸ ἰσλάμ, ἐπίσης, δὲν ἀφήνει πολλὰ περιθώρια στὴν ἐνδεχομενικότητα. Εἶναι μία θρησκεία-Νόμος, μὴ ἐπιδεχομένη οὐσιώδεις μεταβολές, καθὼς ἤδη ἀπὸ τοῦ 10ο αἰ. ἔκλεισαν οἱ πύλες τῆς ἐξελιξέως του. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, οἱ ὀρθόδοξοι Ἐκκλησίες μὲ ἐφαλτήριο τὴν ἀπροϋπόθετη ἀγάπη καὶ τὴν ἐν Χριστῷ ἐλευθερία, ἔχουν τὴ δυνατότητα νὰ κατευθύνουν τὸ εἰρηνευτικὸ τους μήνυμα μὲ ταχυεργία, καθὼς δέχονται ὅτι ἐφ' ὅσον ὅλα τὰ ἐνδεχόμενα εἶναι ἀνοικτά, εἶναι ἄρα ἐπίσης ἀνοικτὸ καὶ ρεαλιστικὸ καὶ δυνατὸ «παρὰ τῷ Θεῷ» τὸ ἐνδεχόμενον τῆς εἰρήνης καὶ τῆς καταλλαγῆς.

β'. Ὁ δικαίος (κανονικός) θεσμὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς οἰκονομίας¹⁴, προσδίδει στὴν Ὀρθοδοξία ἰσχυρότατη διεισδυτικότητα στὶς συνειδήσεις τῶν χριστιανῶν, ἀναφορικῶς πρὸς τὴν ἀνεκτικότητα καὶ τὴν συνύπαρξη. Ὁ ὀρθόδοξος ἰουδαϊσμὸς καὶ ὁ ἰσλαμικὸς φονταμενταλισμὸς¹⁵, παρὰ τὴν ὀργανικὴ κινήτικότη-

14. Γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ ὄρου, βλ. ἀντὶ ἄλλων τὸ λῆμμα "Economie" στὸ Γλωσσάριο τοῦ Καθηγητοῦ Ἀρχιμ. Γρηγορίου Παπαθωμᾶ, τὸ ὁποῖον περιλαμβάνεται σὲ διάφορες ἐκδόσεις νομοκανονικῶν μελετῶν (βλ. πρώτη δημοσίευση εἰς Grigorios Papathomas, *Le Patriarcat œcuménique de Constantinople (y compris la Politeia monastique du Mont Athos) dans l'Europe unie (Approche nomocanonique)*, [Νομοκανονικὴ Βιβλιοθήκη 1], éd. Épectasis, Thessalonique-Katerini 1998, σελ. 685-686, καὶ ἰδίᾳ τὴ διατύπωση: «L'économie contitue une *kénose* (= s'épuiser de soi-même) de l'Église pour le salut de monde» (ὁ.π., σελ. 686).

15. Δὲν λείπουν οἱ φωνές ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς μουσουλμανικῆς διανοήσεως ποὺ προτείνουν ἓνα ἀνοικτὸ στὸ μέλλον μοντέλο διαλόγου (L. Binder, *Islamic Liberalism*, University of Chicago Press, Chicago 1988). Ἐντύπωση προκαλεῖ τὸ ἄρθρο τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Μ. Arkoun, ὑπὸ τὸν τίτλο «New perspectives for a Jewish - Christian - Muslim Dialogue», εἰς *The Evolution of a Dialogue*, Ed. L. Swidler, ἔκδ. The Edwin Mellen Press, Lewiston, New York 1992, σελ. 224-229. Ὁ Arkoun, ὁμιλῶντας ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ ἰσλάμ, προτείνει στὴν ἰουδαϊκὴ καὶ χριστιανικὴ κοινότητα νὰ συμφωνήσουν σὲ ὀρισμένες ἀρχές γιὰ τὸν μεταξὺ τους τριμερῆ διάλογο. Μεταξὺ ἄλλων προτείνει ἓνα ἀνοικτὸ μοντέλο συγκριτικῆς προσεγγίσεως τῶν γραπτῶν κανόνων δικαίου ποὺ ἀπαντοῦν

τα τῆς νομικῆς παραγωγῆς ποὺ προκαλοῦν στὸ ἐσωτερικὸ τῶν δύο ἀντιστοιχῶν θρησκειῶν, ἐγκαθελώνουν τὴν δικαίῃ τους ἐξέλιξη, καθὼς ἔχουν δημιουργήσει ἰσχυρότατα στεγανὰ ἀπέναντι στὴν θύραθεν νομικὴ πραγματικότητα. Ἀντιθέτως, ἡ Ὁρθοδοξία μπορεῖ νὰ πλησιάζει μὲ πρόδηλη εὐχέρεια τὶς νομικὲς πραγματικότητες τοῦ ἰουδαϊσμοῦ καὶ τοῦ ἰσλάμ, διότι τὸ δίκαιό της: α'. ἐπιτρέπει τὴν ἀπρόσκοπτη συναναστροφή, τὴ φιλία, καὶ παντὸς εἶδους συνεργασία τῶν μελῶν της μὲ ὁπαδοὺς ἄλλων θρησκειῶν καὶ β'. ἀποτελεῖ ἰδανικὸ ἐργαλεῖο διαλόγου διότι ἔχει ἴδια μεθοδολογικὴ μορφολογία μὲ τὰ δίκαια τῶν δύο συχνὰ συγκρουόμενων πόλων, κάτι ποὺ δὲν διαθέτει ἡ δυτικὴ χριστιανοσύνη καὶ γ'. ἡ ἐκκλησιαστικὴ οἰκονομία παρέχει εὐρύτατα περιθώρια ἀσκήσεως διακριτικῆς εὐχερείας καὶ δικανικῆς ἐπιεικειᾶς: στὴν κορωνίδα τῶν προστατευόμενων ἐννόμων ἀγαθῶν τοποθετεῖται ἡ ἀνθρώπινη ζωὴ ἀνεξαρτήτως καταγωγῆς ἢ θρησκείας. Ἡ προστασία τῆς ζωῆς καὶ τῆς υἰγείας προτάσσεται ὅποιασδήποτε ἄλλης δικαίῃς ὑποχρεώσεως.

γ'. Ἡ ἠθικὴ τῆς εἰρήνης στὴν Ὁρθοδοξία ὑπαγορεύεται ἀπὸ τὴν ἀρχετυπικὴ στάση τοῦ Χριστοῦ. Δημοσία¹⁶, διαυγής¹⁷, ἀδιάκριτη¹⁸, ἀγαπητικὴ¹⁹, ἐκστατικὴ²⁰ ἡ εἰρήνη τοῦ Ἰησοῦ. Οἱ ὀρθόδοξοι Ἐκκλησίες, διεπόμενες ἀπὸ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα ὀφείλουν νὰ ἀποδεικνύουν μὲ ὅλους τοὺς τρόπους τὸ ἦθος τῆς εὐαγγελικῆς εἰρήνης.

στὰ ἱερὰ κείμενα τῶν τριῶν ἀβρααμικῶν θρησκειῶν, τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ βρεῖ κοινὸ ἔδαφος μὲ τὶς ἀρχὲς ἐφαρμογῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς οἰκονομίας, ὅπως τὴν ἀντιλαμβάνεται ὁ ὀρθόδοξος χριστιανισμός, παρὰ ἡ δυτικὴ χριστιανοσύνη. Στὴν Ὁρθοδοξία, ἡ ἄσκηση τῆς ἐκκλησιαστικῆς οἰκονομίας εἶναι μία μέθοδος ἀνοιχτή, μὴ προκαθορισμένη. Ἀνάμεσα στὶς προσφερόμενες ἐπὶ μέρους μεθόδους ἐπιλέγεται ἡ κατάλληλη, μὲ γνώμονα τὸ λειτουργικὸ κριτήριον, μὲ ἄλλα λόγια τὴν ἀποτελεσματικότητα στὴν ἐπίτευξη τῆς εἰρήνης καὶ στὴν παραγωγή ὀφέλους ὄχι μόνον στὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας ἀλλὰ καὶ στὰ ἐκτὸς Αὐτῆς μέλη τῆς κοινωνίας. Μία τέτοια "οἰκονομικὴ" στάση, μπόρεσα νὰ ἀνιχνεύσω στὸ παραπάνω ἄρθρο τοῦ μουσουλμάνου διανοητοῦ, ὁ ὁποῖος ὅμως, δὲν ἀντιπροσωπεύει τὶς κρατούσες στὴν ἰσλαμικὴ νομικὴ φιλολογία θεωρήσεις.

16. *Ματθ.* 5:1-2:9.

17. *Ἰωάν.* 18:20.

18. *Ἰωάν.* 18:38, *Γαλ.* 3:28.

19. *Ἰωάν.* 14:27-15:33.

20. *Πράξ.* 9: 20-22.

II. Τὸ Δέον καὶ τὸ Πραγματικὸ ἐνώπιον τῶν συγχρόνων προκλήσεων

Τὸ πρῶτο πρᾶγμα ποὺ καταστρέφει ὁ πόλεμος εἶναι οἱ γέφυρες, οἱ πραγματικές, οἱ συμβολικές, οἱ κοινωνικοθρησκευτικές καὶ οἱ διαπροσωπικές. Ἡ ὀρθόδοξη θέαση τῶν πραγμάτων, μὲ τὴν ἀνοικτοσύνη καὶ τὴν ἐκ-στατικῶς γοργὴ κινητικότητα πρὸς στέρεξιν τοῦ ἀδελφοῦ, τοῦ ἐγγυτέρου καὶ ἀπωτέρου πλησίον καὶ ὅλης τῆς Δημοουργίας εἶναι ἓνα θαυμαστὸ ἐργαλεῖο γιὰ νὰ οἰκοδομήσει κανεὶς παντὸς εἶδους γέφυρες ἐπικοινωνίας, διαλόγου, κατανοήσεως, καταλλαγῆς, συνεργασίας καὶ ἀλληλεγγύης.

Οἱ ἀνωτέρω ἐπίκαιρες δράσεις τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἡγετῶν μᾶς ὀδηγοῦν ἐπαγωγικῶς σὲ ποιοτικές ἀξιολογήσεις, ἀναφορικὰ μὲ τὴ χρησιμότητα τῆς ἀναγνωρίσεως τῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν ὡς συνόλου εἰρηνοποιῦ δυνάμεως, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἀναβαθμίσεως τοῦ κρίσιμου καὶ σημαντικοῦ ρόλου τους.

Ἡ διεθνῆς κοινὴ γνώμη θέτει θετικὸ πρόσημο στὶς εἰρηνευτικές δράσεις τῆς Ὁρθοδοξίας. Ἀκόμη ὅμως δὲν ἔχει ἐμπεδώσει τὸ ἐξῆς: ὅτι οἱ ὀρθόδοξες Ἐκκλησίες, μὲ τὴν κατάλληλη ὑποστήριξη, θὰ μπορούσαν νὰ ἀποτελέσουν ἰδανικὸ διάμεσο μεταξὺ τῶν δύο ἱστορικῶν ἐχθρῶν.

Ἡ δύναμη μιᾶς δυνάμεως κρίνεται καὶ ἀπὸ τὴν ταχύτητα ἐπιβολῆς της. Αὐτὸ τὸ γνωρίζουν ἐκείνοι ποὺ ἐπιθυμοῦν νὰ ἐλέγχουν τὴν ἀπόφαση καὶ τὸν χρόνον προετοιμασίας ἢ ἐνάρξεως ἐνὸς πολέμου. Καὶ ἐπιχαίρουν ὅταν ὄχι μόνον οἱ ὀρθόδοξες ἐκκλησίες, ἀλλὰ γενικῶς ὅλες οἱ φιλειρηνικὲς δυνάμεις, καταστοῦν ἐμπερίστατες, ἐν μέσῳ καταστάσεων κρίσεως, ἐσωστρέφειας ἢ ἐξωτερικῶν πιέσεων. Καὶ ἐπιδιώκουν τὴν ἀπομείωση τοῦ κύρους τους, ὥστε νὰ ἐξασθενήσουν βαρύνουσες ἀντίρροπες δυνάμεις ἀντιστάσεως καὶ ἐπιβραδύνσεως τῶν σχεδιασμῶν τους. Ἀνέκαθεν στὸ παιγνίδι τοῦ πολέμου, ἡ ταχύτητα στὴ δημιουργία συμβάντων διεδραμάτιζε καθοριστικὸ ρόλο. Καὶ ὅταν ἡ εἰρήνη πολεμᾷ τὸν πόλεμον πρέπει νὰ εἶναι σβέλτη, προνοητικὴ, νὰ προλαμβάνει τὰ γεγονότα, νὰ ἐλαχιστοποιεῖ τὶς ἀπώλειες καὶ τὴ μετενέργεια ἐνὸς πλήγματος. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ ὀρθόδοξες ἐκκλησίες ἀντιλαμβάνονται τὴν ἀνάγκη ἀπαλλαγῆς τους ἀπὸ τυχὸν βάρη, τὰ ὁποῖα καθυστεροῦν τὴν ὀλοκάρπωση καὶ τελεσφόρηση τοῦ εἰρηνευτικοῦ τους ρόλου. Σήμερα ἡ συγκυρία εἶναι εὐτυχής, διότι οἱ ἡγέτες τους, ὁ καθένας μὲ τὰ ἰδιαίτερα χαρίσματά του, μποροῦν νὰ κρατήσουν δεμένον τὸ πραγματικὸ

στο ἄρμα τοῦ δέοντος, λαμβάνοντας μέτρα προστασίας κατὰ τῆς ἀσθένειας τῆς φιλονικίας καὶ λαμβάνοντας πρόνοια γιὰ τὴν ὁμόνοια καὶ τὴν εἰρήνη στὶς ἐκκλησίες τους καὶ τὶς μεταξὺ των σχέσεις.

Οἱ ὀρθόδοξοι ἐκκλησίες δὲν περιορίζονται σὲ εὐχολόγια καὶ προσευχές, ἀλλὰ "γρηγοροῦν", ἔτοιμες νὰ ἀναμετρηθοῦν μὲ τὶς νέες προκλήσεις. Ὑπάρχουν περιθώρια βελτίωσης, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐντατικοποίηση τῆς προσπάθειας μὲ περισσότερες ἀκόμη δράσεις, τὴ δημιουργία ἐκ μέρους τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἡγετῶν συχνότερων εὐκαιριῶν εὐαισθητοποιήσεως τῆς κοινῆς γνώμης καὶ ἐνεργοποίησεως τῶν ποιμνίων, τὴν πλήρη ἐξομάλυνση κάποιων περιορισμένης κλίμακος ἐσωτερικῶν κρίσεων, τὴν θεραπεία μεμονωμένων ἀστοχιῶν καὶ τὴν πλήρη ἐξαφάνιση δυσάρεστων, καίπερ σπανίων, συγκρουσιακῶν καταστάσεων, καὶ ὅλα αὐτά, μὲ ταχύτερο ρυθμὸ διαχειρίσεως τοῦ χρόνου.

Εἶναι ἀναμενόμενο, ὅτι ἐφ' ὅσον συνεχίσουν νὰ πορεύονται μὲ αὐτοπεποίθηση, αἰσιοδοξία, ἐγρήγορη, διαφάνεια καὶ ἀνιδιοτέλεια, ὄχι μόνον θὰ τηροῦν τὴν γραμμὴ τῶν ἴσων ἀποστάσεων ἀνάμεσα στὰ ὅποια ἀντίπαλα στρατόπεδα χωρὶς νὰ προκαλοῦν δυσαρέσκεις, ἀλλὰ ἐνίοτε θὰ μποροῦν νὰ τολμοῦν τὴν ἀμφιμερῶς καὶ ἐξ ἴσου πλησίστιο καὶ ἐξ ἀγάπης ὀρμωμένη ἐκμηδένιση κάθε ἀποστάσεως.

III. Ἐπίκαιρες δράσεις καὶ πρωτοβουλίες τῶν ἀνατολικῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν (ὑπὸ τοῦ Ἀρχ. Ἀριστάρχου Γκρέκα)

Ἡ εἰρήνη εἶναι ἓνα θεῖο δῶρο καὶ εὐλογία, ἐφ' ὅσον ἐπιτρέπει τὴ δημιουργία τῶν συνθηκῶν διαβιώσεως καὶ εὐημερίας σὲ προσωπικό, διαπροσωπικὸ καὶ κοινωνικὸ ἐπίπεδο. Ἡ βιβλικὴ λέξη shalom ποὺ οἱ Ἑβδομήκοντα μεταφράζουν ὡς ΕΙΡΗΝΗ δείχνει τὸ δῶρο, τὴν ἔλευση, τὴν παρουσία τοῦ ἰδίου τοῦ Θεοῦ· ὁ Θεὸς εἶναι ἡ μία καὶ μόνη πηγὴ εἰρήνης. "Μὲ εἰρήνη ἄς προσευχηθοῦμε στὸν Κύριο". Στὴν ὀρθόδοξη Ἐκκλησία κάθε Θεῖα Λειτουργία ξεκινáει μὲ μιὰ ἐκκληση πρὸς τὸν Θεὸ γιὰ τὴν εἰρήνη ὅλου τοῦ κόσμου καὶ τῆς τῶν πάντων ἐνώσεως. Ὁ πιστὸς καλεῖται, ὅπου κι' ἂν εὐρίσκειται, νὰ γίνεῖ εἰρηνοποιὸς τῆς ἀνθρώπινης ὑπάρξεως καὶ τῆς κοσμικῆς προσπάθειας γιὰ εἰρήνη μὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, τονίζουν ὅτι ἡ εἰρήνη, ἡ ἀναμονὴ τοῦ Βασιλείου, δὲν εἶχε μόνον ἓναν πνευματικὸ, ἀλλὰ καὶ ἓναν δυναμικὸ χαρακτῆρα.

Ἡ Ὁρθοδοξία καταδικάζει τὸν πόλεμο, διότι τὸν θεωρεῖ ὡς συνέπεια τοῦ κακοῦ καὶ τῆς ἁμαρτίας στὸν κόσμο. Ὡστόσο, ἱστορικῶς ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ποτὲ δὲν ἔχει ἐκπονήσει ἓνα δόγμα τοῦ «δικαίου πολέμου», ὁ μοναδικὸς πόλεμος ποὺ ἐπιτρέπεται ἀπὸ τὴν ἐκκλησία ὡς τὸ μικρότερο κακὸ εἶναι ὁ ἀμυντικὸς πόλεμος ἢ ὁ πόλεμος γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση. Ἡ Ἐκκλησία ἀνέχεται τὸν πόλεμο ὡς ἀναπόφευκτη, τραγικὴ ἀναγκαιότητα γιὰ τὴν προστασία τῶν ἀθῶων καὶ τῆς δικαιοσύνης. Εἰς αὐτὲς τὶς περιπτώσεις, ἡ Ἐκκλησία παρέχει πνευματικὴ θεραπεία γιὰ τὴν ἐπούλωση ἀπὸ τὶς βλαβερὲς συνέπειες τοῦ πολέμου.

Οἱ ὀρθόδοξες ἐκκλησίες καὶ θεολογίες καλοῦνται νὰ συγκεντρώσουν τὸ καλύτερο ἀπὸ τὶς παραδόσεις, γιὰ τὸ κτίσιμο εἰρήνης ὡς θεολογικὰ καὶ ἠθικὰ θεμέλια μιᾶς εἰρηνικῆς διεθνoῦς κοινωνίας τὸν 21ο αἰῶνα. Οἱ συγκρούσεις τὸν 21ο αἰῶνα εἶναι δύσκολο νὰ χαρακτηρισθοῦν ἀμιγῶς θρησκευτικὲς ἢ ἀμιγῶς συγκρούσεις συμφερόντων. Παράλληλα, μὲ ὅλες τὶς γεωπολιτικὲς ἀνακατατάξεις δὲν θὰ πρέπει νὰ μᾶς διαφεύγει καὶ ἡ παγκόσμια τάση ἐπιστροφῆς στὶς θρησκείες, μετὰ τὸ τέλος τῶν ἰδεολογιῶν στὴν ἐποχὴ τῆς παγκοσμιοποιήσεως. Ἡ ἐπιστροφή στὶς θρησκείες ἔρχεται νὰ δώσει τὴν πνευματικὴ τροφὴ στοὺς λαούς. Ἱστορικῶς ἔχει ἀποδειχθεῖ, ὅτι σχεδὸν ὅλοι οἱ πόλεμοι ποὺ φέρουν τὴ σφραγίδα τῆς θρησκείας, ἔχουν στὴ βάση τους πολιτικὰ καὶ οἰκονομικὰ συμφέροντα.

Σὲ ἔρευνα ποὺ ἔγινε στὸ Πανεπιστήμιο Bradford τῆς Μεγάλης Βρετανίας ἀπὸ ἐρευνητὲς τοῦ τμήματος Εἰρηνευτικῶν Μελετῶν, ὑποστηρίζεται ὅτι σχεδὸν ὅλοι οἱ θρησκευτικοὶ πόλεμοι κρύβουν πίσω τους πολιτικὰ καὶ οἰκονομικὰ συμφέροντα, ἑδαφικὲς διεκδικήσεις, ἔθνικες καὶ φυλετικὲς διαφορές. Κατὰ συνέπειαν, ἡ θρησκεία χρησιμοποιεῖται ὡς ὄργανο γιὰ τὴν κάλυψη τῶν πολιτικῶν καὶ οἰκονομικῶν συμφερόντων.

Γιὰ χιλιετίες, στὴν Μέση Ἀνατολὴ ἔχουν ἀναπτυχθεῖ μεγάλοι πολιτισμοὶ καὶ ἔχουν προκύψει μεγάλες θρησκευτικὲς παραδόσεις ποὺ ἔχουν συναντηθεῖ καὶ διαμορφώσει τὸν πολιτισμὸ τῆς εὐρύτερης περιοχῆς. Οἱ τρεῖς ἀβρααμικὲς θρησκείες, ὁ ἰουδαϊσμός, ὁ χριστιανισμὸς καὶ τὸ ἰσλὰμ ἔχουν ἀναπτυχθεῖ μαζὶ ἐδῶ γιὰ αἰῶνες καὶ ἡ Μέση Ἀνατολὴ εἶναι ἀρρήκτως συνδεδεμένη μὲ τὴν ἱερὰ ἱστορία αὐτῶν τῶν θρησκειῶν. Αὐτοὶ οἱ μεγάλοι πολιτισμοὶ μοιράζονται μιὰ κοινὴ ἱστορία, καθὼς καὶ κοινὲς γλωσσικὲς καὶ πολιτισμικὲς ρίζες καὶ κοινωνικὰ ἔθιμα. Σὲ αὐτὰ τὰ κοινά, βλέπουμε τὴ δύναμη τῆς συμβιώσεως καὶ τῆς ἀλληλοκατανοήσεως μέσα στὴν ὁποία

οί άνθρωποι αυτής της περιοχής ζούν την καθημερινή τους ζωή, εργάζονται, δημιουργούν, προσπαθούν να είναι συνεπείς στη θρησκευτική παράδοσή τους.

Κατὰ καιρούς, εμφανίζεται ή βία, ή επιθετικότητα, τὸ μῖσος καὶ ή μισαλλοδοξία, τὰ ὁποῖα παράγουν ἀναταραχὴ καὶ ἀνασφάλεια. Παρ' ὅλα αὐτά, ή σύγκρουση, ή προκατάληψη καὶ ή ἀδικία μποροῦν νὰ μετατραποῦν σὲ εἰρήνη, ἀμοιβαῖο σεβασμὸ, ἀγάπη καὶ δικαιοσύνη.

Οἱ θεμελιώδεις ἀρχές τοῦ ἰουδαϊσμοῦ, τοῦ χριστιανισμοῦ, τοῦ ἰσλάμ εἶναι ή ἀγάπη, ποὺ ἀποτελεῖ τὸ ἀσφαλὲς θεμέλιο γιὰ τὴν οἰκοδόμηση τῆς εἰρήνης. Οἱ θρησκευτικοὶ ἡγέτες στὸν ἀραβικὸ κόσμο προσπαθοῦν μέσῳ τοῦ διαλόγου νὰ ὀριοθετήσουν τὸν ρόλο τῶν θρησκειῶν στὶς νέες συνθήκες στὴ Μέση Ἀνατολή. Ἡ "ἀραβικὴ ἀνοιξὶς" ἀπασχολεῖ τοὺς πολιτικοὺς καὶ θρησκευτικοὺς ἡγέτες, ἀκαδημαϊκοὺς καὶ τὶς κοινωνίες, προσπαθώντας νὰ ἐρμηνεύσουν τὰ αἷτια αὐτοῦ τοῦ κινήματος, ἀλλὰ καὶ νὰ προβληματισθοῦν γιὰ τὶς προκλήσεις καὶ τὶς εὐκαιρίες ποὺ προκύπτουν.

Τὸ Peacebuilding (ή οἰκοδόμησις τῆς εἰρήνης) ποὺ προβλέπει μόνο πολιτικὴ, στρατιωτικὴ καὶ οἰκονομικὴ προοπτικὴ μπορεῖ νὰ μὴν ἔχει μακροπρόθεσμὴ ἀποτελεσματικότητά, ἂν δὲν ὑπάρχει μέριμνα γιὰ βαθύτερα συναισθήματα, θρησκευτικὲς συμπεριφορὲς τῶν ἀνθρώπων καὶ συμβολικὲς εἰκόνες. Αὐτὸ φαίνεται νὰ δικαιώνεται ἀπὸ τὴν ἀναζωπύρωση τῆς θρησκείας στὴ μετὰ τὸν Ψυχρὸ Πόλεμο ἐποχὴ. Γιὰ νὰ καταλάβουμε τὸν ρόλο τῆς θρησκείας στὴν οἰκοδόμησις τῆς εἰρήνης, πρέπει νὰ ἔχουμε μιὰ σαφὴ κατανόηση τοῦ ρόλου τῆς θρησκείας στὶς συγκρούσεις (Appleby, 2008).

Ὁ William Cavanaugh ὑποστηρίζει ὅτι ή θρησκευτικὴ βία εἶναι ἓνας μῦθος καθὼς στὸ παρελθὸν πολιτισμοί, κουλτοῦρες καὶ θρησκείες συνεβίωναν εἰρηνικῶς γιὰ αἰῶνες. Προσφέρει μιὰν ἀπάντηση γιὰ ὅσους ἐπιθυμοῦν νὰ θεωρήσουν τὴν θρησκεία ὡς μιὰ αἷτια τῆς βίας: «Ὁ μῦθος τῆς θρησκευτικῆς βίας χρησιμοποιήθηκε ὡς ὄργανο μιᾶς διχοτομήσεως μεταξὺ τῆς κοσμικῆς Δύσεως ποὺ εἶναι ή ὀρθολογικὴ ἀποκατάσταση τῆς εἰρήνης ἔναντι τῶν βίαιων θρησκευτικῶν φανατικῶν στὸν μουσουλμανικὸ κόσμο. Ἡ βία τῆς Ἀνατολῆς εἶναι θρησκευτικὴ καὶ ὡς ἐκ τούτου παράλογη καὶ διχαστικὴ. Ἡ βία τῆς Δύσεως, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, εἶναι ή ὀρθολογικὴ, ἀναγκαῖα ἀποκατάστασις τῆς εἰρήνης» (Cavanaugh William, 2004). Αὐτὴ ή ἐννοιολογικὴ σύγχυσις εἶναι ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖον ή θρησκεία ἐθεωρήθη ὡς αἷτια βίας ἀπὸ ἰδεολογικὲς προσεγγίσεις, ὅπως τοῦ Σάμου-

ελ Χάντιγγτον μὲ τὸ ἔργο του «Ἡ Σύγκρουσις τῶν Πολιτισμῶν» (Huntington Samuel, 2002).

Στὸν σύγχρονο κόσμον ἡ δημιουργία τοῦ δημοκρατικοῦ κράτους δικαίου θεωρεῖται ὡς κρίσιμης σημασίας γιὰ τὴν προστασία τῶν ἐλευθεριῶν διαφορετικῶν κοινοτήτων πίστεως καὶ τῶν ὁμάδων, τῆς ἰσότητος τῶν πολιτῶν καθὼς καὶ ἡ ἀναγνώριση τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ πολιτιστικοῦ πλουραλισμοῦ ποὺ εἶναι τὰ θεμέλια τῆς φιλελεύθερης κοινωνίας τῶν πολιτῶν. Οἱ πολιτικοὶ καὶ θρησκευτικοὶ ἡγέτες καὶ βασικοὶ παράγοντες τῶν κοινωνιῶν αὐτῶν μποροῦν νὰ ὀδηγήσουν σὲ μεταρρυθμίσεις στὶς ἀναδυόμενες πολιτικὲς κουλτοῦρες τῆς Μέσης Ἀνατολῆς, χρησιμοποιοῦντας τὴ θρησκεία, τὰ μαζικὰ μέσα ἐνημερώσεως, τὴ λαϊκὴ κουλτούρα, τὴν ἐκπαίδευση, τὰ μέσα κοινωνικῆς δικτυώσεως καὶ τὰ διεθνῆ συνέδρια.

Ἡ ἀποστολὴ τῆς Ἐκκλησίας σὲ αὐτὴν τὴν περιοχὴ μέσα στοὺς αἰῶνες συμβάλλει στὸ νὰ διατηρήσει καὶ νὰ στηρίξει αὐτὴν τὴν μοναδικὴ συμβίωση, οὕτως ὥστε ὅλοι οἱ λαοὶ νὰ ζήσουν σὲ συνθήκες οἰκοδομήσεως εἰρήνης, ἀσφάλειας καὶ δικαιοσύνης. Τὸ οἰκουμενικὸ καὶ ἐνωτικὸ πνεῦμα τῆς Ὁρθοδοξίας τὴν χαρακτηρίζει καὶ ὡς ἓνα ἐκ τῶν παραγόντων ποὺ ἔχει κατορθώσει κατὰ τὴ διάρκεια τῶν αἰῶνων, γιὰ νὰ ζήσει μέσα σὲ μιὰ ζωντανὴ "ἐνότητα στὴν πολυμορφία".

Τὸ συνέδριο «The Arab Spring and Peace in the Middle East: Muslim and Christian Perspectives» «Τὸ ἀραβικὸ ξύπνημα καὶ Εἰρήνη στὴ νέα Μέση Ἀνατολή: μουσουλμανικὲς καὶ χριστιανικὲς προοπτικὲς» στὶς 7-8 Σεπτεμβρίου 2012 στὴν Κωνσταντινούπολη εἶχε πολυδιάστατο σκοπὸ. Στὸ πλαίσιο αὐτοῦ συνεζητήθησαν ἐκτενῶς οἱ εὐκαιρίες καὶ οἱ προκλήσεις, τὰ ὑπὲρ καὶ τὰ κατὰ τοῦ πολιτικο-κοινωνικοῦ φαινομένου, τοῦ καλουμένου «The Arab Spring» / «Ἀραβικὴ Ἀνοιξίς» καὶ ἡ προσπάθεια τῶν ἀνὰ τὸν κόσμον θρησκευτικῶν ὀργανισμῶν γιὰ τὴν ἐπίτευξη ἀρμονικῆς συμβιώσεως πληθυσμῶν μὲ διαφορετικὴ θρησκευτικὴ καὶ πολιτιστικὴ ἔκφραση. Ἐπίσης, ἀνεζητήθησαν κοινὰ σημεῖα στὶς θρησκευτικὲς καὶ πολιτιστικὲς παραδόσεις τῶν τριῶν μονοθεϊστικῶν θρησκειῶν, τοῦ ἰσλάμ, χριστιανισμοῦ, καὶ ἰουδαϊσμοῦ.

Ἐνδεικτικῶς, ὁ πρωθυπουργὸς τῆς Τουρκίας Ρετζεπ Ταγίπ Ἐρντογάν, ἐκήρυξε τὴν ἑναρξὴ μὲ ἓνα μῆνυμα ἐνότητος, συνυπάρξεως καὶ κατανοήσεως, "ὅτι εἴμαστε ἀδέλφια στὴν πίστη σὲ ἓναν Θεό". Ὁ κ. Νταβούτογλου στὴν ἰδιαίτερη συνάντηση μὲ τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχην ἀνέφερε, μεταξὺ ἄλλων, τὴν ἐκτίμησιν πὼς ὁ Διαθρησκειακὸς Διάλογος θὰ πρέπει νὰ ἐνταθεῖ, προκειμένου νὰ ἀπο-

καταστήσει τὸ αἴσθημα ἀσφάλειας, ποὺ κλονίζεται λόγω τῶν πολιτικῶν ἀλλαγῶν στὴν εὐρύτερη περιοχὴ τῆς Μέσης Ἀνατολῆς. Ἀνεγνώρισε ἐπίσης, τοὺς Διαθρησκειακοὺς Διαλόγους ποὺ ἔχει πραγματοποιήσει τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον τὰ τελευταῖα 25 χρόνια καὶ τὴν ἐμπειρία ποὺ ἔχει ἀποκτήσει ἀπὸ τὶς πρωτοβουλίες αὐτές.

Ἐπίσης, ἓνα κύριο χαρακτηριστικὸ τῆς νέας καταστάσεως στὴν Μέση Ἀνατολὴ εἶναι μιὰ τεράστια δραστηριοποίηση τῆς νεολαίας, ποὺ ἔχει συνειδητοποιήσει ὅτι ἡ συμμετοχὴ νέων εἶναι κρίσιμη γιὰ τὴ συνεχιζόμενη εὐημερία καὶ τὴ σταθερότητα τῶν χωρῶν τους. Οἱ νέοι δὲν ψάχνουν γιὰ κάτι πολύπλοκο, μόνον τὴν εὐκαιρία νὰ ἐκφράσουν τὶς ἀνησυχίες τους, νὰ ἀκουσθοῦν ἀπὸ τοὺς ἡγέτες τους καὶ νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ συνεισφέρουν μὲ τὶς δυνάμεις τους σὲ λύσεις, γιὰ νὰ οἰκοδομήσουν μιὰ φιλελεύθερη κοινωνία πολιτῶν. Τὸ σημεῖον ἐκκινήσεως εἶναι ὁ διάλογος, μιὰ κουλτούρα τοῦ διαλόγου καὶ τῆς κατανοήσεως καθὼς καὶ ἡ διαμόρφωση μιᾶς κοινῆς βουλήσεως γιὰ τὴν οἰκοδόμηση μιᾶς φιλελεύθερης, εἰρηνικῆς καὶ ἀνοικτῆς κοινωνίας πολιτῶν. Ὡστόσο, ἡ οἰκονομικὴ καὶ δημοκρατικὴ ἀπελευθέρωσις εἶναι συνυφασμένες μὲ τὸν διάλογο καὶ ἀνεπίσημες συζητήσεις μποροῦν νὰ συμπληρώσουν ἐπίσημες διαπραγματεύσεις (Pasha, 2007).

Κλειδί γιὰ αὐτὲς τὶς προσπάθειες εἶναι οἱ θρησκευτικοὶ ἡγέτες ποὺ πιστεύουν στὸν διάλογο καὶ χρησιμοποιοῦν τὴ θρησκεία γιὰ νὰ κτίσουν γέφυρες. Ἡ θρησκεία μπορεῖ νὰ συνεισφέρει σὲ ἀνθρωπιστικὰ ζητήματα, ὅπως ἡ ἀποκατάσταση τῶν προσφύγων, θέματα ὑγείας σὲ εὐαίσθητες περιοχὲς ἢ οἱ περιβαλλοντικὲς προκλήσεις. Ὁ περιοριστικὸς ρόλος τῆς θρησκείας σὲ συναγωγές, ἐκκλησίες καὶ τζαμιά χάνει τὴν εὐκαιρία νὰ συνεισφέρει τὴν ἀπαραίτητη πνευματικὴ διάσταση στὴν διαδικασίαν τῆς συμφιλίωσης τῶν λαῶν καὶ τῶν πολιτισμῶν.

Εἰς αὐτὸ τὸ πλαίσιο, τὸ ὁποῖο ἔχει γίνῃ παγκόσμιο καὶ ἐξαιρετικῶς ἐπισημὸν, ὑπάρχουν σημεῖα ποὺ φαίνεται νὰ κάνουν συγκεκριμένη τὴ θέση τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας. Ἐπὶ παραδείγματι, τὸ κείμενο γιὰ τὴν Εἰρήνην διαμορφώθηκε στὴν τρίτη Προσυνοδικὴ Πανορθόδοξη Συνδιάσκεψη, ἡ ὁποία συνεδρίασε στὸ Σαμπεζῦ τῆς Γενεύης ἀπὸ 28 Ὀκτωβρίου ἕως 6 Νοεμβρίου 1998. Ἡ τρίτη Προσυνοδικὴ Διάσκεψις ἔχει καταρτίσει ἓνα κείμενο «γιὰ τὴ συμβολὴ τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας γιὰ τὴν ἐπίτευξη τῆς εἰρήνης.» Τὸ κείμενο αὐτὸ προσφέρει ἓναν ὀρισμὸ τῆς εἰρήνης, ποὺ εἶναι αὐτὸ τῆς Ἀγίας

Γραφής και των Πατέρων. Ἡ βάση τῆς εἰρήνης δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν ἄνευ ὄρων σεβασμὸ τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ὄντας κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ καὶ ἔχει τὶς ρίζες τῆς πέτρα ἀπὸ αὐτὸν τὸν κόσμο.

Ἐν συνεχείᾳ θὰ ἀναφερθοῦμε στὶς πρωτοβουλίες τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας στὸ παρελθὸν καὶ στὸ παρόν. Τὸ Παγκόσμιο Συμβούλιο τῶν Ἐκκλησιῶν ιδρύθη στὶς 23 Αὐγούστου 1948, μετὰ τὸν δεῦτερο παγκόσμιο πόλεμο, μὲ πρωτοβουλία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Στὰ ἰδρυτικὰ μέλη του συμπεριλαμβάνοντο τὸ Πατριαρχεῖον Ἱεροσολύμων, ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου καὶ ἐν συνεχείᾳ ὅλες οἱ ἄλλες Ἐκκλησίες. Τὸ Συμβούλιο διαδραματίζει σημαντικὸ ρόλο, φέροντας εἰς ἐπαφὴν ὅλα τὰ χριστιανικὰ δόγματα, συνεισφέροντας στὴν εἰρήνη καὶ συμφιλίωση καὶ ξεπερνώντας τὶς προκαταλήψεις.

Πιὸ πρόσφατα, μὲ τὴν πρόσκληση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ.κ. Βαρθολομαίου, συνήλθαν σὲ Σύναξη οἱ προκαθήμενοι τῶν πρεσβυγενῶν Πατριαρχείων. Ὑπὸ τὴν προεδρείαν Αὐτοῦ συμμετείχαν οἱ Μακαριώτατοι Πατριάρχες Ἀλεξανδρείας καὶ πάσης Ἀφρικής κ. κ. Θεόδωρος Β΄, Ἱεροσολύμων κ. κ. Θεόφιλος Γ΄ καὶ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου κ. κ. Χρυσόστομος Β΄, μεταξὺ 1ης καὶ 3ης Σεπτεμβρίου 2011 στὸ Φανάρι καὶ εἶχε ὡς κύριο θέμα τὴν ἐξέταση τῆς καταστάσεως στὴν Μέση Ἀνατολή. Ἡ Σύναξις ἀπεφάσισε ὅπως τὰ πρεσβυγενῆ Πατριαρχεῖα καὶ ἡ Ἐκκλησία Κύπρου συνδράμουν καὶ ἐνισχύσουν τὴ μερίμνη τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, σύμφωνα μὲ τὶς σχετικὲς ἀποφάσεις τῆς Γ΄ Προσυνοδικῆς Πανορθοδόξου Διασκέψεως (1986), τὸν διεξαγόμενον διαχριστιανικὸ καὶ διαθρησκευτικὸ διάλογο μετὰ τῶν ἄλλων δύο μονοθεϊστικῶν θρησκειῶν.

Ἡ Σύναξις υἱοθέτησε τὴν πρόταση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου νὰ πραγματοποιηθεῖ στὸ ἐγγὺς μέλλον συνάντηση θρησκευτικῶν ἡγετῶν τῆς περιοχῆς τῆς Μεσογείου γιὰ τὴ διαμόρφωση καὶ διακήρυξη μιᾶς οἰκολογικῆς "Χάρτας τῆς Μεσογείου", ὡς συμβολὴ στὴν προσπάθεια προστασίας τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, ἀλλὰ καὶ στὴν εἰρηνικὴ συνύπαρξη καὶ συνεργασία τῶν θρησκειῶν τῆς περιοχῆς τῆς σπαρασσομένης σήμερα ἀπὸ συγκρούσεις περιοχῆς τῆς Μεσογείου.

Ἐνδεικτικῶς, στὸ μήνυμα τῆς 3ης Σεπτεμβρίου 2011 τῶν προκαθιμένων μετὰ τὴν Σύναξη στὸ Φανάρι συμπεριλαμβάνονται τὰ ἑξῆς: «Κατανοοῦμε τὴν ἐπιθυμία καὶ ἀνάγκη τῶν λαῶν γιὰ πολιτικὴ ἐλευθερία καὶ προστασία τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων των καὶ καλοῦμε τὶς ἀρμόδιες κυβερνήσεις νὰ προβοῦν στὴν πλήρη ἐξασφάλι-

ση τῶν δικαιωμάτων τούτων. Ἡ Ἐκκλησία δὲν ἀναμειγνύεται στὴν πολιτική, ἀποδίδουσα “τὰ τοῦ Καίσαρος τῷ Καίσαρι καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ” (Ματθ. 22:21). Οἱ θρησκευτικοὶ ἡγέτες, ὅποιαδήποτε πίστεως καὶ ἂν εἴμαστε, ἔχουμε χρέος νὰ συμβάλουμε μὲ ὅλες τὶς δυνάμεις μας γιὰ τὴν εἰρηνικὴ συνύπαρξη ὅλων τῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων στὴν περιοχὴ τῆς Μέσης Ἀνατολῆς. Ὁ χώρος αὐτὸς πρέπει καὶ μπορεῖ νὰ καταστεῖ χώρος εἰρήνης καὶ φιλίας ὅλων τῶν ἀνθρώπων».

Στὴν συνάντηση τῶν προέδρων τοῦ Συμβουλίου Ἐκκλησιῶν Μέσης Ἀνατολῆς τὸν Αὐγούστο τοῦ 2011 συμμετείχαν οἱ τέσσαρες πρόεδροι τοῦ Συμβουλίου Ἐκκλησιῶν Μέσης Ἀνατολῆς. Ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Θεόφιλος στὶς δικές του δηλώσεις ἀνέφερε ὅτι στὴ Μέση Ἀνατολὴ διαδραματίζονται πολλὲς ἐξελίξεις, κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς καὶ ὁ ρόλος τῶν ἐκκλησιῶν εἶναι εἰρηνευτικός. Εἶπε ὅτι οἱ χριστιανοὶ διαδραματίζουν ἕναν σημαντικὸ ρόλο, διότι ἡ παρουσία τους συμβάλλει στὴν ἐκτόνωση τοῦ θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ, τὴ συνδιαλλαγὴ, τὴ συνύπαρξη καὶ τὴν ἀλληλοαποδοχὴ τῶν διαφόρων θρησκευτικῶν κοινοτήτων, δεδομένου ὅτι ἡ Μέση Ἀνατολὴ ἀποτελεῖ ἕνα ψηφιδωτὸ θρησκειῶν καὶ ὁμολογιῶν. Ὅλοι οἱ θρησκευτικοὶ ἡγέτες κατέληξαν ὅτι χωρὶς τὴ βοήθεια καὶ τὴ συμβολὴ τῆς θρησκευτικῆς ἡγεσίας, δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ εἰρήνη καὶ ἡ συμφιλίωση στὴν περιοχὴ. Στὴ συνάντηση συμμετείχαν ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων κ.κ. Θεόφιλος, ὁ Ἀρμένιος Πατριάρχης τῆς Κιλικίας Καθολικὸς Ἀράμ, ὁ Λουθηρανὸς Ἐπίσκοπος Μουνίμπ Γιουνάν καὶ ὁ Μαρωνίτης Ἐπίσκοπος Μπούλος Μάταρ.

Ἀναλυτικότερα, ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Θεόφιλος ἀνεφέρθη στὸ ἐπιτελούμενο ἔργο τοῦ Πατριαρχείου, ποῦ εἶναι ἔργο θρησκευτικό, ἐκπαιδευτικό καὶ κοινωνικό. Ὡς ἐκ τούτου ὁ ρόλος τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων εἶναι εἰρηνευτικὸς καὶ τυγχάνει ἐξέχουσας σημασίας στὴν περιοχὴ τῆς Μέσης Ἀνατολῆς. Προσπάθειες γιὰ τὴν εἰρήνη ἔχουν πραγματοποιηθεῖ στὴν περιοχὴ, ὅπως τὸ «Συμβούλιον τῶν Θρησκευτικῶν Ἰδρυμάτων τῶν Ἁγίων Τόπων». "Κάνε στοὺς ἄλλους ὅ,τι θέλετε νὰ κάνουν οἱ ἄλλοι γιὰ σᾶς", ἡ κλήση τῆς Ἐκκλησίας εἶναι νὰ συμμετέχει ἐνεργὰ στὸν διάλογο ποῦ ὀδηγεῖ στὴν ἐπίλυση τῶν συγκρούσεων καὶ τὴν οἰκοδόμησι μιᾶς βιώσιμης καὶ διαρκοῦς εἰρήνης καὶ ὅτι ὅλοι οἱ πολῖτες ἔχουν ἴση προστασία βάσει τοῦ νόμου ἀνεξαρτήτως θρησκεύματος.

Ὡς ζωντανὸ παράδειγμα τῆς «ἐνότητας στὴν πολυμορφία» ἡ Ἱερουσαλὴμ βρῖσκεται στὸ ἐπίκεντρο τοῦ χριστιανισμοῦ, τοῦ ἰουδαϊ-

σμοῦ καὶ τοῦ ἰσλάμ. Ἡ Ἱερουσαλήμ, διότι εἶναι ἓνα ἔνοποιητικὸ σημεῖον ἀναφορᾶς γιὰ ὅλα τὰ χριστιανικὰ δόγματα καὶ θρησκευτικὲς κοινότητες ποὺ συνθέτουν τὸ τοπίο τῆς περιοχῆς μας.

Παραλλήλως, ὁ διαμεσολαβητικὸς ρόλος γιὰ τὴν ἐπίτευξη τῆς εἰρήνης στὴν εὐρύτερη περιοχὴ τοῦ μακαριωτάτου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων κ.κ. Θεόφιλου Γ΄ ἀποδεικνύεται μὲ τὴ συμμετοχὴ του τόσο σὲ ὅλα τὰ διεθνή fora, ὅσο καὶ στὰ θεσμικὰ ὄργανα τῶν προκαθημένων τῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν Μ. Ἀνατολῆς καὶ τοῦ Συμβουλίου Ἐκκλησιῶν Μ. Ἀνατολῆς γιὰ τὴν προώθηση τῆς εἰρηνικῆς συμβιώσεως τῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων μὲ τοὺς μουσουλμάνους τῆς περιοχῆς.

Ἀξιοσημεῖωτη πρωτοβουλία εἶναι ἡ συνεργασία Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων καὶ Κυπριακῆς Ἐκκλησίας γιὰ τοὺς Σύρους πρόσφυγες μὲ τὴν παροχὴ ἀνθρωπιστικῆς βοήθειας. Ὁ μακαριώτατος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων κ.κ. Θεόφιλος παρέλαβε καὶ διένεμε τρόφιμα, φάρμακα καὶ ρουχισμὸ στοὺς Σύρους πρόσφυγες στὸν προσφυγικὸ καταυλισμὸ Ζάταρη στὴν Ἰορδανία ἐν συνεργασίᾳ μὲ Μὴ Κυβερνητικὲς Ὄργανώσεις (N.G.Os.), τὴν UNICEF (United Nations Children's Fund) καὶ τὴν UNHCR (United Nations High Commission for Refugees) "Jordanian Charity Organisation". Γιὰ τοὺς πρόσφυγες ὁ μακαριώτατος εἶχε προβεῖ σὲ προσωπικὲς ἐπαφὲς εἰς τὸ Ἄμμὰν τῆς Ἰορδανίας μετὰ τῶν πρέσβων τῆς Βρετανίας, Γαλλίας, Γερμανίας καὶ Κυπριακῆς Δημοκρατίας. Ἐπίσης, οἱ Σύριοι πρόσφυγες ἀπετέλεσαν τὸ κύριο θέμα τῶν ἐπαφῶν τῶν προκαθημένων τῶν Πατριαρχείων Ἀλεξανδρείας, Ἱεροσολύμων, καὶ Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου μετὰ παραγόντων τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνώσεως στὶς Βρυξέλλες.

Ἐνδεικτικὸν τῆς σπουδαιότητος ποὺ ἀποδίδουν οἱ πολιτικοὶ καὶ πολιτειακοὶ παράγοντες στὸ Πατριαρχεῖον Ἱεροσολύμων ὡς θεσμὸ εἰρήνης καὶ διαλόγου στὴν πολύπαθη περιοχὴ τῆς Μ. Ἀνατολῆς εἶναι καὶ οἱ συχνῆς ἐπισκέψεις καὶ συναντήσεις αὐτῶν μὲ τὴν Αὐτοῦ Θεία Μακαριότητα. Τὸν Νοέμβριο συναντήθηκε μὲ τὸν ἐπὶ κεφαλῆς τῆς Παλαιστινιακῆς Ἀρχῆς κ. Μαχμοῦντ Ἀμπᾶς, ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων κ.κ. Θεόφιλος καὶ ὁ Πατριάρχης Μόσχας καὶ Πασῶν τῶν Ρωσιῶν κ.κ. Κύριλλος κατὰ τὴ διάρκεια τῆς συναντήσεώς τους συνεζήτησαν τὴν κατάστασι στὴ Μέση Ἀνατολή.

Πρόσφατα μὲ τὸν πρόεδρο τοῦ Ἰσραὴλ κ. Σιμὼν Πέρες συναντήθηκε ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων κ.κ. Θεόφιλος καὶ ὁ Πατριάρχης Μόσχας καὶ Πασῶν τῶν Ρωσιῶν Κύριλλος. Ὁ κ. Σιμὼν Πέρες ἐτόνισε τὴν σημασία τοῦ πνευματικοῦ παράγοντος στὴν ἐδραίωση τῆς εἰρήνης καὶ τῆς συμφωνίας στὴν περιοχὴ. Ἐνα ἀπὸ

τὰ θέματα, τὰ ὁποῖα συνεζήτησαν ἦταν ἡ ἐπίτευξη τῆς εἰρήνης στὴν περιοχή τῆς Μέσης Ἀνατολῆς. Ὁ Πατριάρχης Μόσχας καὶ Πασῶν τῶν Ρωσσιῶν Κύριλλος ἐξέθεσε τὴν ἐξῆς ἄποψη: «Οἱ θρησκευτικοὶ ἡγέτες μποροῦν νὰ συμβάλουν στὴ διάδοση τῆς πεποιθήσεως ὅτι ἡ ἄρνηση γιὰ τὴ χρήση βίας ἀποτελεῖ τὴν μόνη ὁδὸ γιὰ τὴν ἐπίλυση τῶν προβλημάτων τῆς Μέσης Ἀνατολῆς».

Τὸν περασμένο Σεπτέμβριο οἱ μακαριώτατοι Πατριάρχες Ἀλεξανδρείας καὶ πάσης Ἀφρικῆς κ.κ. Θεόδωρος Β΄ καὶ Ἱεροσολύμων κ.κ. Θεόφιλος Γ΄, ὡς καὶ ὁ μακαριώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου κ.κ. Χρυσόστομος Β΄ συνητηθήσαν μὲ ἀνώτατους ἀξιωματούχους τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνώσεως στὶς Βρυξέλλες. Στὸ ἐπίκεντρον τῶν συνομιλιῶν ἐτέθη ἡ λεγομένη «ἀραβικὴ ἀνοιξη» καὶ οἱ τρόποι ὑποστηρίξεως ἐνὸς καλυτέρου μέλλοντος γιὰ τὶς χώρες τῆς Μέσης Ἀνατολῆς ἐκ μέρους τῆς Ἐνωμένης Εὐρώπης, γιὰ τὴν ἁρμονικὴ συμβίωση ὅλων τῶν πολιτῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν προστασία τῶν δικαιωμάτων τῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων τῆς περιοχῆς. Οἱ συνομιλίαι κατέδειξαν γιὰ μίαν φορὰ ἀκόμη τὸ ἐνδιαφέρον ὅλων τῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν νὰ συμμετάσχουν σὲ ἕναν οὐσιαστικὸν διάλογο μὲ ἀρμόδια ὄργανα τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνώσεως στὸ πνεῦμα καὶ στὰ πλαίσια ποὺ καθορίζονται ἀπὸ τὸ ἄρθρον 17 τῆς Συνθήκης τῆς Λισσαβόνας.

Ὁρθόδοξες πρωτοβουλίες ὅπως ἡ ἴδρυση τῆς Διακοινοβουλευτικῆς Συνελεύσεως Ὁρθοδοξίας προσπαθοῦν νὰ κρατήσουν τὴ ζωὴ καὶ τὴ μαρτυρία τῆς Ὁρθοδοξίας στὴν πολιτικὴ σφαῖρα. Στὰ ἄρθρα τῆς ἰδρυτικῆς πράξεως ἀναφέρεται τὸ «οἰκουμενικὸν καὶ ἐνοποιητικὸν πνεῦμα τῆς Ὁρθοδοξίας» καὶ ὁ «ἐνωτικὸς ρόλος τοῦ ὀρθόδοξου πολιτισμοῦ», καθὼς ἡ «ὑποστήριξις τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων καὶ τῶν θρησκευτικῶν ἐλευθεριῶν». Προσφάτως τὴν 3ῃ Σεπτεμβρίου 2012, οἱ σεπτοὶ προκαθήμενοι τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Μέσης Ἀνατολῆς, ὁ μακαριώτατος Πάπας καὶ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας καὶ πάσης Ἀφρικῆς κ. κ. Θεόδωρος, ὁ μακαριώτατος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων κ. κ. Θεόφιλος καὶ ὁ μακαριώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου κ. κ. Χρυσόστομος παρέθεσαν δημοσιογραφικὴ διάσκεψη, στὴν ἱερὰ Ἀρχιεπισκοπὴ Κύπρου, προκειμένου νὰ ἐξηγήσουν τὸ ὄραμα, τοὺς στόχους τοὺς καὶ τὶς προσδοκίαις τῆς «Ὁρθόδοξου Πρωτοβουλίας». Ἡ «Ὁρθόδοξος Πρωτοβουλία» ἀποσκοπεῖ στὴν περαιτέρω ἐνίσχυση τῶν δεσμῶν μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν, τὴν καλύτερη συνεργασία μεταξὺ τοὺς, τὴ σύσφιξη τῶν σχέσεων μὲ ὅλους τοὺς χριστιανοὺς τῆς Μέσης Ἀνατολῆς καθὼς καὶ τὴν ἀνάπτυξη ἁρμονικῶν καὶ φιλικῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν ἀβρααμικῶν θρησκειῶν.

Συμπερασματικῶς, οἱ θρησκείες καὶ οἱ πολιτισμοὶ ἀναγορεύονται σὲ πρωταγωνιστὲς τῶν παγκόσμιων ἐξελίξεων, ἐπειδὴ εἶναι οἱ μοναδικοὶ παράγοντες ποὺ μποροῦν νὰ ἐπηρεάσουν τοὺς πιστοὺς τους στὴν ἐπιδίωξη τῆς εἰρηνικῆς συννυπόρξεως καὶ τῆς παγκόσμιας ἡρεμίας.

Ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Βαρθολομαῖος εἶναι πνευματικὸς ἡγέτης τῶν ἑκατομμυρίων ὀρθοδόξων χριστιανῶν σὲ ὅλον τὸν κόσμον. Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἐξέδωσε Ἀνακοινωθὲν τὸν Αὐγούστο τοῦ 2012 καὶ κάλεσε ὅλους τοὺς ἀνθρώπους τοὺς ἐμπλεκόμενους στὶς καταστάσεις βίας νὰ καταθέσουν τὰ ὄπλα τους πρὸς ἐπικράτησιν τῆς εἰρήνης καὶ τοῦ ἀμοιβαίου σεβασμοῦ γιὰ ὁλόκληρη τὴν ἀνθρωπότητα, ποὺ καθίσταται περισσότερο κρίσιμη παρὰ ποτέ. Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον φρονεῖ ὅτι εἶναι "ὑποχρέωσις μας νὰ συνδιαλλαγῶμε μὲ ὅσους εἶναι διαφορετικοὶ ἀπὸ ἐμᾶς, μὲ σκοπὸ τὴν ἐξοικείωσή μας πρὸς τὰ σύμβολα, τὶς προτεραιότητες καὶ τὸν τρόπο σκέψεως τῶν «ἄλλων».

Βιβλιογραφία

Ἁγία Γραφή - Π. Διαθήκη, ὑπὸ Alfred Rahlfs, ἔκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1981.

----- Κ. Διαθήκη, ὑπὸ E. Nestle - K. Aland, ἔκδ. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 1993/27.

Ἀναστάσιον Ἀρχιεπ. Τυράννων καὶ πάσης Ἀλβανίας [Γιαννουλάτου], *Ἔως ἐσχάτου τῆς γῆς*, ἔκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία, Ἀθῆνα 2009.

Appleby R. S., «Building Sustainable Peace: The Roles of Local and Transnational Religious Actors», *in Religious Pluralism, Globalization and World Politics*, [Th. Banchoff, (ed.)], Oxford University, Oxford/New York 2008, pp. 150-154.

Arkoun M., «New perspectives for a Jewish - Christian - Muslim Dialogue», στο *The Evolution of a Dialogue*, Ed. L. Swidler, ἔκδ. The Edwin Mellen Press, Lewiston, New York 1992, σελ. 224-229.

Binder L., *Islamic Liberalism*, University of Chicago Press, Chicago 1988.

Butterfield H., «Reflections on Religion and Modern Individualism», *Journal of the History of Ideas* 22 (1961) 33-46.

Cavanaugh W., «The Violence of Religion»: Examining a Prevalent Myth',

- Working Paper 310* (2004) [Online], Notre Dame, Kellogg Institute. <http://www.catholicanarchy.org/cavanaugh/Cavanaugh%20-%20Violence%20of%20Religion.pdf>.
- Χριστινάκη - Γλάρου Ε., *Τὸ δίκαιο τῶν ἱερῶν πραγμάτων τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας*, ἔκδ. Ἡρόδοτος, Ἀθήνα 2013.
- , «Ἡ θεμελιώδης Συμφωνία τοῦ Κράτους τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τοῦ Βατικανοῦ», *Νέα Σιών* 85 (1993), σσ. 243-280.
- Huntington S. Et Al., *Religion, Culture, and International Conflict After September 11: A Conversation with Samuel P. Huntington*, Center Conversations, no. 14 (2002) [Online]. http://www.eppc.org/docLib/20030504_CenterConversation14.pdf.
- Dennis G. T., *Peace and War in Byzantium: Essays in Honor of George T. Dennis*, S. J., Catholic University of American Press, 1995.
- Johnson J. T., *The Holy War idea in western and islamic traditions*, εκδ. Penn State University Press, 1997.
- Μάξη Ἰ.Θ. - Νικολάου-Πατραγᾶ Κυρ. Θ., «Αἱ δικαϊκὰ προϋποθέσεις κηρύξεως τοῦ γκεχάντ. Ἡ ἀπόλυτος ἐξουσία τοῦ Χαλίφου», *Ἐφημερίδα Διοικητικοῦ Δικαίου* 2012 (3) 382-386.
- Μαρίνου Α., *Ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία*, Ἀθήναι 1972.
- Νικολάου - Πατραγᾶ Κυρ. Θ., *Εἰσηγήσεις προἰσλαμιαίων ἀραβικῶν θεσμίων*, [Islamica, Arabica et Turcica III], ἔκδ. Ἡρόδοτος, Ἀθήναι 2011.
- Νιχωρίτη Κ. (ἐπιμ.), *Κύριλλος καὶ Μεθόδιος, Παρακαταθήκες πολιτισμοῦ, ἐπιμ., Πρακτικὰ Διεθνoῦς Συνεδρίου: Ἡ πολιτισμικὴ κληρονομία τοῦ ἔργου τῶν ἁγίων Κυρίλλου καὶ Μεθόδιου ὡς παράγοντας ἐνότητος τῶν λαῶν τῆς Ν.Ἀ. Εὐρώπης*, (Ἀμύνταιο 20-21 Μαΐου 2010).
- Papathomas Grigorios, *Le Patriarcat œcuménique de Constantinople (y compris la Politeia monastique du Mont Athos) dans l'Europe unie (Approche nomocanonique)*, [Νομοκανονικὴ Βιβλιοθήκη 1], ed. Épectasis, Thessalonique-Katerini 1998.
- Pasha M. K., «Civilizations, Postorientalism and Islam», in *Civilizational Identity: the Production and Reproduction of "Civilizations" in International Relations*, [Hall, Martin, Jackson, Patrick Thaddeus (eds)], Palgrave Macmillan, New York/Basingstoke 2007, pp. 71-80.
- Πιτσάκη Κ., «Ἀντίσταση κατὰ τῆς ἐξουσίας καὶ ἐπανάσταση στὸ Βυζάντιο: Ἡ θέση τοῦ δικαίου τῆς Ἐκκλησίας», ἐν *Ἀμφισβήτηση τῆς ἐξουσίας*, ἔκδ. Ἐθνικὸν Ἴδρυμα Ἑρευνῶν, Ἀθήναι 2003, σελ. 49-65.

- Rad's Von Gerhard, *Holy War in Ancient Israel*, Ollenberger 1991.
- Smidt C. - Penning J., *Religious Individualism, Religious Relativism, and Reformed Identity among Christian Reformed Church Members at the Turn of the Millennium*, Εισήγηση στο Συνέδριο που οργάνωσε η International Society for the Study of Reformed Communities (Princeton, New Jersey, 9 /7/2006), <http://www.calvin.edu/henry/ISSRC/Conferences/Papers/smidt-penning06.pdf>
- Tergel A., *Church and Society in the Modern Age*, μτφρ. στην αγγλική C. McKay, [Acta Universitatis Upsaliensis: Uppsala Studies in Social Ethics, Vol. 17], Uppsala University Press, Stockholm 1995.
- Trimm Ch., «Recent Research on Warfare in the Old Testament», *Currents in Biblical Research* 10 (2012) 171-216.

